

Univerzita Karlova
Pedagogická fakulta
Katedra výtvarné výchovy

DIPLOMOVÁ PRÁCE

Místo, kde žijeme

Place where we live

Petra Pauchová

Vedoucí práce: Doc. PhDr. Marie Fulková, Ph.D.

Studijní program: Učitelství pro základní školy (M7503)

Studijní obor: Učitelství pro 1. stupeň základní školy (7503T047)

Odevzdáním této diplomové práce na téma Místo, kde žijeme potvrzuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že tato práce nebyla využita k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze 14. 4. 2019

Děkuji paní doc. PhDr. Marii Fulkové, Ph.D. za odbornou pomoc, ochotu a cenné rady při vedení mé práce. Děkuji své rodině, obzvláště rodičům, za podporu a pomoc během celého mého studia. Děkuji také mým žákům za ochotu, trpělivost a neúnavnost při realizaci výzkumu.

ABSTRAKT

Diplomová práce se zabývá v obecnější rovině charakteristikou místa přírodního i kulturně přetvořeného člověkem, jeho *geniem loci* i problematikou ztráty místa a našeho vztahu k místu, kde žijeme. Podrobněji je pak zaměřena na město a jeho periferií. Nabízí krátký pohled do historie vzniku měst, architektury a urbanismu a fenoménu městské periferie. Práce se také zabývá českým výtvarným uměním, které je spojeno s městským prostředím – umělci, pro které bylo a je město inspirací a námětem, ale také rolí výtvarného umění ve veřejném prostoru. Výzkumná část práce je zaměřena na dětské vnímání místa, kde žijeme. Prostřednictvím metod kvalitativního výzkumu se pokouší zjistit, co vše považují současné děti za svůj domov, jak vnímají své bezprostřední okolí i jak se jejich uvažování vyvíjí. V didaktické části práce nabízí tematickou výtvarnou řadu na téma Město, jejímž cílem je prohloubit dětské vnímání městského prostředí. V části úkolů jsou použity metody psychogeografie, která se zabývá lidským vnímáním životního prostředí a jeho odrazem v našem vědomí. Součástí jsou také pedagogické reflexe realizovaných výtvarných úkolů. Závěr práce je věnován činnosti pražského sdružení CAMP (Centrum architektury a městského plánování) a jeho edukačním aktivitám. Součástí je také pracovní list, který je možné využít při práci s dětmi na toto téma.

KLÍČOVÁ SLOVA

Místo, *genius loci*, město, periferie, vnímání, domov, výtvarné umění

ABSTRACT

This master thesis deals with the topic of the natural place and the place which is changed by people's activity. It deals with topic of genius loci, problems of loss of the place and our relationship to place where we live. In more detail it is focused on the city and its peripherals. It offers a short view to the history of cities and their periphery, architecture and urban planning. The thesis also deals with fine arts associated with the urban environment – artists, for which the city was and is an inspiration and a theme and with the role of art in public spaces. Research part of the thesis is aimed at children's perception of the place where we live. Through qualitative research methods I am trying to find out what is the meaning of the word „home“ for today's children, how they perceive their close surroundings and what is the development of their thinking. The didactic part of the thesis offers collection of art assignments for children with topic of the city that should increase children's perception of the urban environment. Some of them are inspired by psychological geography which is based on the human perception of the environment and its reflection in our consciousness. The pedagogical reflection of realized tasks is also included in this part of work. The conclusion of the thesis is devoted to the activities of the center CAMP (centre of architecture and urban planning) and its educational activities. The worksheet for kids with topic of the city is included.

KEYWORDS

Place, genius loci, city, periphery, perception, home, art

Obsah

Úvod	7
Teoretická část	8
1 Místo k životu	8
1.1 Místo přírodní	8
1.2 Místo vytvořené člověkem	9
1.3 Genius loci místa	11
1.4 Odcizení, ztráta místa	14
1.5 Síla kořenů	16
2 Město jako místo k životu	18
2.1 Krátký pohled do historie vzniku měst	18
2.2 Architektura a urbanismus	20
2.3 Periferie – mezi městem a přírodou	23
2.3.1 Co je to periferie	23
2.3.2 Sídliště	24
2.3.3 Satelitní kolonie	27
3 Město jako výtvarná inspirace	31
3.1 Město ve výtvarném umění	31
3.2 Výtvarné umění ve městě	37
Výzkumná část	43
4 Výzkum na téma Místo, kde žijeme	43
4.1 Výzkumná sonda č. 1 – rozhovory s dětmi	43
4.2 Výzkumná sonda č. 2 – Výtvarné práce dětí	48
4.3 Výzkumná sonda č. 3 – Dopisy kamarádovi	52
4.4 Výzkumná sonda č. 4 – Volné psaní	57

5 Didaktická část	61
5.1 Tematická výtvarná řada „Město známé i neznámé“	62
5.2 Reflexe realizovaných výtvarných úkolů	68
5.3 CAMP – Centrum architektury a městského plánování	76
5.3.1 Pracovní list – Moje město	79
Závěr	81
Seznam použitých informačních zdrojů	82
Seznam příloh	87
Přílohy	88

Úvod

Místo, do kterého jsme zasazeni, abychom zde prožívali své životy, radosti i smutky, přicházení i odcházení, je tématem, které je mi blízké, protože sama mám ke „svému“ místu velmi pevný vztah. Ráda jsem tedy využila příležitost s pomocí odborné literatury prozkoumat místo jako fenomén, který je průsečíkem mnoha rovin – geografické, historické, kulturní, psychologické, filozofické i umělecké, a kterým se zabývám především v úvodní, obecnější části své práce. Byla to pro mne možnost se pozastavit a zamyslet se nad významy zdánlivě všedních skutečností, které se mnohdy ani nenamáháme vnímat. Nejvíce prostoru jsem pak ve své práci věnovala tematice města a hlavně jeho periferie, která je nejen místem, kde žijí celý svůj život, ale také místem, kde prožívají své dětství mí žáci. Zajímalo mne, do jaké míry je jejich dětské prožívání místa a domova odlišné od toho mého, co vše patří k jejich domovu i jak tráví svůj volný čas. Je opravdu jejich dětství „spoutáno“ moderními technologiemi a tráví většinu svého času před obrazovkami a displeji? Tyto otázky jsem si kladla ve výzkumné části své práce a pokoušela se na ně najít alespoň částečně odpověď. Tematiku městské krajiny jsem zařadila i do didaktické části. Realizace navržených výtvarných úkolů byla pro mne i pro mé žáky příležitostí prožít naše okolí trochu jinak, než jsme zvyklí a hlavně tuto novou zkušenost spolu sdílet. Díky průzkumu této tematiky jsem se setkala také s psychogeografií, která nabízí zajímavé podněty i pro práci učitele s dětmi. Pokusila jsem se některé z poznatků této disciplíny zahrnout do praktické části své práce. Díky práci nad tématem jsem se seznámila i s činností sdružení CAMP a jeho edukačními programy pro děti a mládež. Tato má pozitivní zkušenost je také součástí této práce.

Současný vývoj předurčuje většinu obyvatel k životu ve městech, lépe řečeno na okrajích těchto měst. Města ztrácí svou původní podobu a také funkci míst ke shromažďování. Mnohdy neestetická až nepřátelská podoba současné periferie, neexistence veřejných míst k setkávání nás nutí uzavírat se do svých soukromých bytů a domů. Jejich okolí je pro nás nezajímavé a nudné. Cílem této práce je ukázat dětem cestu k poznání místa, kde žijí, i když tímto místem je pražská periferie a podnítit jejich zájem o veřejný prostor, území všech a nikoho, které si zasluhuje naši pozornost.

Teoretická část

1 Místo k životu

1.1 Místo přírodní

Hned v úvodu této kapitoly bych ráda předeslala, že řeč je zde o místech v krajině přírodní, která nejsou poznamenána zásahem člověka. V naší české kotlině takových míst už mnoho nenajdeme, což je způsobeno jednak malou rozlohou naší země a také velkou hustotou osídlení. V neposlední řadě má na vzhled a přetváření krajiny vliv kulturně – historická tradice, míra péče o krajinu a jejího přetváření se v různých končinách světa liší.

Přírodní místo, oblast, krajinu si lze představit jako základnu pomyslné pyramidy. Za další její stupně bychom pak mohli označit sídla, města a obydlí, v nichž člověk postupně zmenšuje měřítko, ale odraz a působení krajiny je dobře patrné i v těchto nižších (nebo vyšších?) strukturách. Člověk je do krajiny zasazen, krajinou ovlivňován a utvářen od nepaměti. Přírodní krajina působí na utváření lidské mentality, což je patrné už v mytologii starověkých národů, Egyptanů, Řeků, Římanů i prvních křesťanů. Způsob, jakým krajinu vnímali naši předci, jakým způsobem se s ní sžívali a prožívali ji, ovlivňuje i nás.

Jak tedy lze charakterizovat přírodní místo? Christian Norberg-Schulz ve své knize *Genius loci* hovoří o přírodní krajině jako o průsečíku dvou základních elementů – nebe a země¹. V těch jsou také obsaženy dva hlavní směry, kterými se šíří prostor v krajině – horizontála a vertikála. Všechny další vlastnosti krajiny jsou pak určovány jejich konkrétními vlastnostmi – strukturou reliéfu, rozlehlostí, druhem vegetace, přítomností vody v krajině, podnebím, světlem, ale i ročním obdobím. Souhra všech těchto prvků pak určuje vzhled přírodního místa, krajinu vnímáme jako divokou, přívětivou, nehostinnou či idylickou.

Vztah člověka k přírodní krajině je určován mnoha faktory. Závisí samozřejmě na založení jedince, velmi důležitá je zkušenost z dětství a nemalou úlohu hraje výchova. Člověk má většinou vybudovaný vztah ke krajině, kterou považuje za svůj domov.

¹ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010, ISBN 978-80-7363-303-5.

Ale z vlastní zkušenosti vím, že mnohdy jsme naopak přitahováni krajinou, která je zcela odlišná od té naší rodné. Tak lidé z hor vyhledávají jihočeskou rovinu s malebnými rybníky (ty už ale do krajiny zasadil člověk) a naopak lidé z nížin se rádi nechají okouzlit horskými masivy a skalnatými štíty. V současné době, kdy jen málo lidí je na krajině přímo závislých, se vztah ke krajině vytrácí, o krajině nepřemýšlíme, mnohdy ji ani nevnímáme. V našich středoevropských podmínkách, kdy krajina přírodní se na většině míst propojila s krajinou kulturní, ve které již člověk zanechal své stopy (mám zde na mysli ty pozitivní, spojené s péčí o krajinu, její citlivé užívání a obhospodařování), nám právě tyto spojnice pomáhají si vztah ke krajině budovat: „*Je to polní cesta, kříž nebo boží muka, chalupa ve stráni, pole a strom zasazený lidskou rukou. Zvláště objekty, jako jsou kapličky, upravené studánky nebo lípa v polích, jsou místy, kde prostřednictvím lidského objevujeme a prožíváme krajinu.*“²

1.2 Místo vytvořené člověkem

Člověk se od samých počátků své existence postupně zmocňuje přírodní krajiny a přetváří ji v souladu se svými potřebami. Změnil (a mnohdy zničil) krajinu tak, jako žádný jiný živočišný druh. Nespoutanou krajinu začal ohraničovat, začal odlišovat to, co je uvnitř a vně, což je vlastně základní princip architektury. Nejen první obydlí a primitivní stavby, přístřeší, která ho oddělovala od okolní divoké krajiny a chránila před nepřízní počasí, ale i pole a zahrady, kterými se obklopoval, mají své hranice a vymezení, vnitřní a vnější prostor. Lidské bytosti se snažily vyrovnat se se světem, který je obklopoval (a mnohdy děsil) také prostřednictvím svých staveb: „*Pochopení přírodního prostředí nemusí nutně stavbě předcházet. Sám akt stavby se může stát prostředkem k tomuto pochopení; z domu se může stát ‚vzor‘ pro kosmický obraz, existuje-li zde alespoň nějaká strukturální podobnost. Tak si uvědomujeme základní význam architektury, spočívající v tom, že architektura je prostředkem, který člověku poskytuje existenciální oporu.*“³

Od vztyčení prvních menhirů až po budování velkolepých egyptských pyramid, po kterých duše faraónů měly vystoupat až k slunečním božstvům, přes římské pravoúhle se křížící

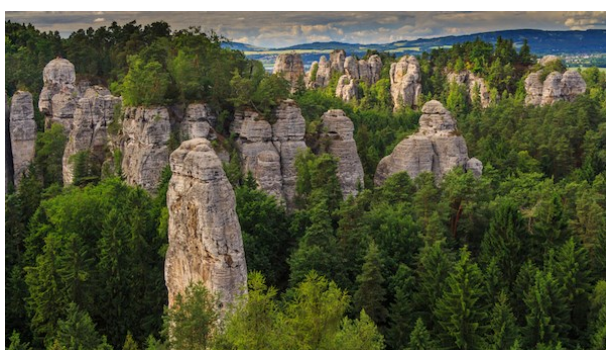
² CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 43,44. ISBN 80-7363-042-7.

³ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 52. ISBN 978-80-7363-303-5.

ulice (od severu k jihu a od východu k západu) před námi vyvstává touha našich dávných předků po uchopení světa, kosmického řádu. Struktura umělého místa je podle Schulze charakterizována (kromě již výše zmíněné uzavřenosti, ohraničení) také důležitými urbanistickými prvky, kterými jsou *cesta*, *centrum* a *oblast*.⁴ Zhmotněním principu cesty se později v urbanismu stává ulice, centrum je náměstí a oblast lze popsat jako rozšiřující se městskou zástavbu v okolí centra. Všechny tyto části jsou nějakým způsobem ohraničeny a jsou charakteristické i svou shromažďovací funkcí. Tu lze pochopit tak, že náměstí a ulice kolem sebe shromažďuje domy a v domech se shromažďují lidé.

Důležitou vlastností staveb jsou také vztahy mezi horizontálami a vertikálami. Výška staveb, sklon střech, to jak se budova nebo soubor staveb vztahují k nebi a zemi, to vše ovlivňuje naše vnímání místa. Důležitá je určitá ucelenost těchto vztahů, jednota, neroztříštěnost. V neposlední řadě se stavby vztahují ke svému okolí i materiálem, ze kterého jsou vyrobeny.

Je zajímavé a znepokojující, že zatímco naši předkové měli cit a pochopení pro umístění svých staveb do přírodní krajiny tak, aby tyto fungovaly v souladu s ní, současný stavitel tuto schopnost ztrácí. Jako by pouto mezi člověkem a přírodním místem přestalo fungovat, jako bychom, zahledění sami do sebe a svých současných možností, přestali vnímat řád, který nás obklopuje. Neuvědomujeme si, jak rychle můžeme ztratit cenná místa a s nimi i možnost identifikace, sounáležitosti, část své identity.

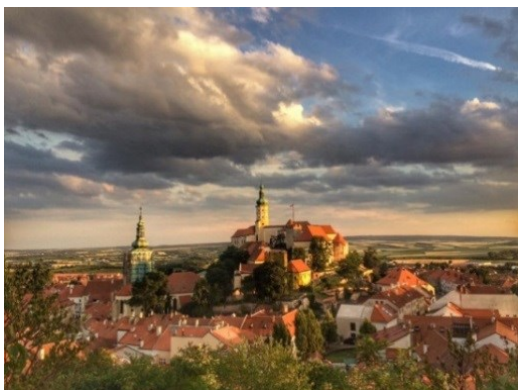

Obr. 1 - Český ráj

Obr. 2 Menhir – Klobuky

⁴ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010, ISBN 978-80-7363-303-5.

Obr. 3 Mikulov

Obr. 4 Ještěd

1.3 Genius loci místa

Genius loci, v překladu z latiny znamenající „duch místa“, je v současné době často zmiňovanou kvalitou přírodních i uměle vytvořených míst. Jaký je původ tohoto označení? Slovník antické kultury k tomu říká: „*Geniové byly bytosti chránící každého člověka. Od narození až do smrti provázel genius muže, střežil jeho osudy a podle některých pramenů genius umíral se svým chráněncem. V pozdějších dobách se však věřilo, že geniové neumírají současně se svými chráněnci, nýbrž se vracejí do společenství těchto duchů: střežili někdy i hroby svých chráněnců.*“⁵

Genius loci pak v souladu s touto charakteristikou označoval ve světě starověkých Římanů ochranného ducha místa. Býval často zobrazován v podobě hada (viz. obr. 5). Domnívám se, že je možné vysledovat paralelu mezi římským strážcem míst (i jejich obyvatel) a jinými starověkými ochrannými božstvy. Například u starých Slovanů to byli tzv. dědci, ze dřeva vyřezané postavy předků, kteří měli ochraňovat budoucí pokolení. Dle starých pověstí i praotec Čech se svou družinou vystoupil na horu Říp s dědky na ramenou. V ruské lidové tradici dodnes přežívá ochranný duch domu, tzv. domovoj, vyřezávaná figurka starce, která se umísťuje na určité místo v domě, aby ho ochraňovala.

Když se zamyslíme nad obsahem tohoto termínu z dnešního pohledu, nejčastěji si pojem genius loci spojíme s nějakou jedinečnou atmosférou místa, s pocity, které prožíváme a s náladami, které se nás zmocňují při návštěvě nějakého místa. Často je toto působení

⁵ KOLEKTIV AUTORŮ. *Slovník antické kultury*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974, s. 230

spojeno se znalostí historie místa, ale nemusí tomu tak být. Velkou roli hraje také estetický prožitek, který je ovšem velmi rozdílný a subjektivní a závislý na míře a schopnostech vnímat své okolí, na založení každého z nás.

Norberg – Schulz ve své knize *Genius loci* chápe tento pojem v úzké návaznosti na to, co pro člověka znamená bydlet, ztotožnit se s nějakým místem, utvořit si k němu vztah. Jako dvě základní kvality, které nám pomáhají vnímat *genia loci*, uvádí orientaci a identifikaci:

„Jestliže člověk bydlí, je umístěn v prostoru a zároveň vystaven určitému charakteru prostředí. Ony dvě psychické funkce, jež jsou do tohoto procesu zapojeny, můžeme označit jako ‚orientaci‘ a ‚identifikaci‘. Aby člověk našel oporu pro svou existenci, musí být schopen se orientovat, musí vědět, kde je. Ale také se musí identifikovat se svým prostředím, tj. musí vědět, jaké je určité místo.“⁶

Dále autor zdůrazňuje základní potřebu člověka naplnit své okolí významy, která formuje naše uvažování o okolním světě od počátku lidské existence. Identifikace a orientace jsou tak základními stránkami bytí člověka ve světě. Schulz dále specifikuje pojem a konkretizuje ducha místa přírodního a umělého. Ke konkretizaci využívá jím definovanou strukturu archetypů krajiny a jí odpovídající podoby architektury. Tak *genius loci* „romantické krajiny“ (demonstrováný na příkladu krajiny severské) je neklidný a zahalený tajemstvím přírodních sil, pro obyvatele pustých pouští („kosmické krajiny“) má *genius loci* nádech absolutna, všudypřítomného boha. Duch „klasické krajiny“ je nejvíc patrný tam, kde jsou jasně definovaná přírodní místa zvýrazněna péčí člověka, je zde patrný „duch smíření“ s krajinou. Jako příklad klasické krajiny autor uvádí krajinu řeckou a italskou. *Genius loci* umělých míst je patrný tam, kde je prostředí vhodně vizualizováno a symbolizuje způsob, jímž člověk své prostředí pochopil. Mělo by také být doplněno významy, které jsou pro jeho obyvatele důležité. V prostředí venkova by měl být duch staveb úzce spjat s přírodním prostředím, tj. s duchem místa přírodního. *Genius loci* města by měl v sobě obsahovat ducha lokality, která poskytla městu kořeny.

⁶ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 18. ISBN 978-80-7363-303-5.

Profesor Jaroslav Vencálek, který se mimo jiné zabývá také tematikou genia loci, zdůrazňuje nezastupitelnou úlohu člověka samého v přijímání a vnímání krajiny a jejího ducha:

„Tvůrcem, ale i zprostředkovatelem podoby krajiny je vždy člověk, neboť ten je tím, kdo má schopnost vnímané skutečnosti pojmenovávat a dále interpretovat. Krajina se stává pro nás opravdu skutečnou krajinou teprve vlastním prožitkem, představou, dojmem – obrazem v našem vědomí. Studium jedinečnosti a nezaměnitelnosti konkrétní krajiny se tak úzce pojí se stálým hledáním jejího, zpravidla pozvolna se měnícího genia loci.“⁷

Vencálek upozorňuje na skutečnost, že v dosavadních přístupech byl člověk většinou chápán jako jakási mechanická součást nebo prvek krajiny. Je ale nutné člověka považovat za výchozí krajinný fenomén, jeho vědomí za vnitřní prostředí, ve kterém se odráží a vtiskává se do něj prostředí vnější – krajina. Člověk tak svým působením vytváří krajinu kolem sebe, ale zároveň tím pečuje o svou duši: *„Individualita pak sice postupně mizí, avšak zůstává stále proměňující se bytost krajiny (genius loci).“⁸*

Způsobů, jak chápat termín genius loci najdeme v odborné literatuře mnoho. Domnívám se, že je to způsobeno obtížnou uchopitelností a jakousi prchavostí tohoto fenoménu a také velkou mírou subjektivity, která hraje ve vnímání a chápání světa kolem nás velkou roli. Na závěr bych ráda zmínila slova známého britského architekta a environmentalisty Christophera Daye: *„Citlivost, latentně přítomná v každém člověku, je důležitější, než šikovnost. Jejím základem je láskyplná péče. Čím hlouběji pronikne do každého detailu, vztahu, vrstvy kontaktů, tím více objevujeme, angažujeme se, prohlubujeme své vztahy k místům a vrstvám kontextu, které jim dodaly formu. Duch místa živí přístup a činy těch, kteří řídí, stavějí, spravují a užívají.“⁹*

Neboť člověk není jen mírou všech věcí, jak pravil Prótaghorás, ale je také zodpovědný za způsob, jakým své okolí utváří a v jakém stavu ho předává budoucím generacím.

⁷ VENCÁLEK, Jaroslav. *Nepochopit genia loci, znamená nepochopit život člověka v krajině*. Geografické informácie 11. UKF Nitra, s. 216-217 [online]. 2007, [cit. 15. 9. 2018]. Dostupné z: <https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/Public/43/130/43130918.pdf>

⁸ Tamtéž, str. 217

⁹ DAY, Christopher. *Duch a místo*. 1.vyd.Brno:Era, 2004, s. 17. ISBN 80-86517-95-0

Obr. 5 – Genius loci – freska z Pompejí

1.4 Odcizení, ztráta místa

Ztráta místa je na počátku třetího tisíciletí pojem často zmiňovaný geografy, architektky i krajináři. Jedná se o situaci, kdy v důsledku činnosti stále se rozrůstající lidské populace dochází k necitlivým zásahům do krajiny nebo do městského prostředí. Výsledkem pak může být ztráta dvou základních principů, díky kterým člověk dokáže souznít s prostředím, ve kterém žije, totiž ztráta orientace a identifikace: „*Všechny důvody nás vedou k přesvědčení, že dnešní odcizení člověka je do značné míry způsobeno tím, že mu moderní prostředí nabízí jen omezené možnosti orientace a identifikace.*“¹⁰

Typickým příkladem takových počinů v našich podmínkách je sídlištní zástavba, která je dědictvím druhé poloviny 20. století. O sídlištní zástavbě, která se stala naší každodenně žitou realitou, budu podrobněji hovořit ve zvláštní kapitole, na tomto místě bych jen na jejím příkladu ráda demonstrovala ztrátu dvou výše zmíněných kvalit. Sídlště, jako dobový ideál moderního bydlení, se stavěla na otevřených prostorách stylem volné zástavby, která postrádá člověku srozumitelný a po léta v něm zakořeněný řád. Nenajdeme zde již tradiční prvky architektury, jako je ulice obklopená domy a náměstí, a stavby většinou nevytváří ani shluky či skupiny. Ztratila se uzavřenost, která vždy byla pro lidská

¹⁰ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 180. ISBN 978-80-7363-303-5.

sídla typická. Domy v těchto sídlištích jsou si velmi podobné a postrádají nějaké odlišující znaky, tím se ztrácí možnost snadné orientace v prostoru. Prostředí je jednotvárné. Možná bychom v něm našli nějaký řád a urbanistický záměr při pohledu z ptáčích perspektivy, z lidského měřítka však velmi těžko. Člověk se v takovém prostředí ztrácí, je obtížné se s ním nějakým způsobem identifikovat. Dochází ke ztrátě místa. Místo přestává člověku poskytovat jeho vlastní identitu. Je možné, že právě z těchto důvodů se rádi uchylujeme do bezpečí svých uzavřených bytů, které nám poskytují to, co nám schází venku.

Dalším příkladem ztráty místa může být ztráta krajiny. Opět v našich podmínkách typicky se rozrůstající městská zástavba na okrajích velkých měst, která pohlcuje okolní krajinu, louky i pole, zemědělskou půdu, ke které postupně ztrácíme vztah. Plánování zástavby necitlivé k okolní krajině je zločinem posledních dvou desetiletí. Lidé, kteří odešli z města, aby měli blíž k přírodě, zasadili přírodě a krajině hlubokou ránu. A opět – velmi obtížně se dokáží identifikovat s místem, které je jim v podstatě cizí, které za ně vybrali a prodali jim developeři, ve kterém chybí veřejné prostory, místa k setkávání.

Abych nezakončila tuto kapitolu příliš pesimisticky, ráda bych na tomto místě zmínila, že v poslední době dochází nejen k odcizení a ztrátě míst, ale také k jejich obnově, znovunalézání. Je to patrné například ve velkých městech, kde jsou zaplňována a oživována „mrtvá“ místa (například bývalé průmyslové objekty), tzv. brownfields. Tudy by měla vést cesta k dalšímu rozvoji měst – nikoli v jejich živelném rozrůstání do okolní krajiny, ale spíše v zahušťování a citlivé kultivaci stávající městské zástavby. Bohužel v našem státě chybí širší veřejná diskuze o této problematice, o konkrétních projektech. Je to tím, že veřejnost se o tyto projekty nezajímá? Nebo je zde nějaký „vyšší“ zájem, kterému by taková diskuze byla nepohodlná? Je to škoda, neboť spoluúčast na tvorbě prostředí určitě pomáhá k němu budovat vztah.

Stále více lidí se také snaží znovu s krajinou splynout, najít si k ní cestu, opět ji pro sebe objevit. O tom svědčí narůstající zájem o novodobé poutnictví, putování krajinou, vcítění se do ní. Nehovořím tu teď o masovém turismu na exponovaných turistických trasách, ale o skutečných poutnících, kteří se krajinu snaží zakusit mnohdy o samotě, putují desítky a stovky kilometrů. Jako kdysi Karel Hynek Mácha nebo Caspar David Friedrich. Patrně

zde hraje roli skutečnost, že ne vše z našich duchovních potřeb je v současném světě naplněno. Jak říká Václav Cílek: „Proč lidé lezli na vrcholy kopců a pohledem sledovali linii obzoru? Co jim to dávalo? Řekl bych, že pocit identity – tady jsem, to je můj kraj. To není jenom kraj, ale také můj citový a myšlenkový kontext, sem patřím. Rozhlížím se kolem a lépe vnímám sebe... V klidné krajině a zvláště ve vzdálené linii obzoru člověk postihuje něco tak krásného, jako je jeho vlastní bytost.“¹¹

Obr. 6 – Caspar David Friedrich, Poutník nad mořem mlh, 1817

1.5 Síla kořenů

Jestliže se budeme zamýšlet nad krajinou a místy, která jsou součástí našich životů, neubráníme se úvaze nad tím, jak hluboko jsou v této krajině zapuštěny naše kořeny, jak důležité je pro člověka třetího tisíciletí někam patřit. Do jaké míry je v současném globalizujícím se světě, ve kterém se postupně stírají hranice geografické i kulturní a lidé se stávají světoobčany, důležité cítit pouto k rodnému kraji, městu, zemi? Domnívám se, že toto pouto je přítomno v každém z nás, jeho síla se však liší nejen u jednotlivců, ale je také jiná u obyvatel různých krajů, u různých národů. Ve vnímání naší identity hraje roli i životní období, ve kterém se nacházíme. Malé děti a mladí lidé většinou nemají potřebu

¹¹ CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 78,79. ISBN 80-7363-042-7.

nějaké hlubší identifikace s místem, kde žijí. Souvisí to asi s nabytou sebejistotou a životní silou mládí, která nepřipouští ani náznak sentimentu. Čím jsme starší a blížíme se ke konci naší životní pouti, tím více se obracíme ke svým kořenům, předkům:

„Mnoho lidí si zvolí rodné místo teprve ve středním věku nebo ke stáru. Před tím ještě nepotřebují někam určitě patřit a netouží být vlastněni nějakým krajem. Je jim jedno, ke komu se přidá jejich duše po smrti. Silnou bytost mají ty kraje, kde je málo bludných duší. V jižních Čechách a na Vysočině lidé nepochybuji o tom, kam (a tedy ke komu) patří, a je to cítit na první mezi, hned jak někde na vesnici vystoupíte z vlaku. Zemřelí splynuli s krajinou, zemřeli a splynuli s předky.“¹²

V současné době se společnost přiklání k jakémusi novodobému nomádství. Odmítáme být připoutáni celý život k jednomu místu, jak to bylo běžné pro naše předky, kteří měli pevný vztah k místu, kde žili a pracovali a kde byli pohřbeni jejich blízcí. Možnosti současného člověka jsou zcela jiné, cestování je snadné, můžeme žít na jakémkoli místě a můžeme kdykoli toto místo změnit. Nejsme vázáni majetkem, domov si můžeme snadno pronajmout. V našich krajích je zatím stále běžné mít bydlení vlastní, ale vývoj jasně směřuje k tomuto světovému trendu. Je otázkou, do jaké míry se člověk, který necítí své kořeny a nikam zcela nepatří, může identifikovat se svým okolím. Bude mu na něm záležet tak, jako našim předkům? Bude o něj pečovat se stejnou láskou a vědomím sounáležitosti? Uvědomění si své přináležitosti k místu je samozřejmě spojeno také s výchovou v rodině i ve vzdělávacích institucích. Mělo by být naším cílem v dětech tento pocit probouzet a učit je vážit si svých kořenů a uvědomovat si je.

¹² CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 114. ISBN 80-7363-042-7.

2 Město jako místo k životu

2.1 Krátký pohled do historie vzniku měst

Města jako produkt lidské činnosti a výsledek odvěké lidské potřeby se shromažďovat mají své kořeny už v pravěku, kdy v důsledku tzv. neolitické revoluce (přechod od lovu a sběru k cílené zemědělské činnosti) vznikají první lidská sídla na příhodných místech (místa v blízkosti vodních toků, chráněná před povětrnostními vlivy nebo útokem nepřítele). Mnohá ze současných měst mají svůj původ již v pravěkém osídlení. Pravěké a hlavně starověké civilizace začaly svá města záhy opevňovat, čímž se utvářel uzavřený charakter městského prostoru. Keltská oppida, ale i slavná města starověké Mezopotámie, disponovala opevněním či městskými hradbami. Město se stává centrem zemědělské oblasti a soustřeďuje obchod a řemesla. Charakter městského prostředí se v různých kulturních tradicích lišil, od monstrózních ulic starověkého Babylonu, přes křivolaké uličky staroegyptských měst až ke slavným řeckým městským státům se sítí ulic i veřejnými shromažďovacími prostory, jakými byly agory, předchůdkyně dnešních náměstí (v římské tradici pak fóra).

U vzniku mnohých středověkých měst stála antická tradice (mnohá německá, francouzská nebo švýcarská města byla založena jako římské vojenské tábory). Taková města se vyznačují pravidelnou sítí ulic a městskou strukturou. Jiná evropská města vznikala živelně a jejich typickým znakem jsou křivolaké uličky, které se vytváří v okolí velkých náměstí (například Praha). U vzniku mnohých měst na sever od Alp stála mohutná vlna zakládání měst, která proběhla ve 13. století. Důvodem byla středověká revoluce, která přinesla významnou změnu daňového systému – daně se už neodvádí v naturáliích, ale v penězích. Zemědělci jsou nuceni zpeněžit své přebytky, k čemuž slouží trhy. Trh vzniká na prostranství, kolem kterého jsou pronajaty pozemky obchodníkům. Ti na nich později staví kamenné domy, které trh obklopují. Vzniká tak náměstí a okolo něj postupně další zástavba. Později se město obklopuje hradbami a tato skutečnost dává vzniknout dalšímu společenskému jevu. Městský prostor je ohraničený a město musí růst dovnitř a vzhůru. Zahušťuje se městská zástavba a zvětšuje se také počet obyvatel: *„Místa bylo málo a tak se život, práce i obchod odehrávaly na dvorku nebo chodníku. Soukromý život na veřejném chodníku. A právě ta hra mezi soukromým a veřejným, mezi rodinou*

*a politikou, kompromis mezi mým a obecným vytvářel určitý typ občanské společnosti. Dělán si své, ale respektuji ostatní, protože i oni chtějí žít. Naše životy se navzájem dotýkají v tolika různých průnicích, které se nedají postihnout zákonem nebo předpisem, že se s nimi potřebuji domluvit a potřebuji jejich toleranci stejně jako oni mou. Můj byt je můj hrad, ale mé město, to je kompromis.*¹³

Středověká města tak tvořila zcela specifické uzavřené světy, autonomní, s vlastním obchodním, administrativním i duchovním životem. Míra jejich závislosti na vrchnosti se lišila město od města. Na tom mnoho nezměnil ani novověk, který sice postupně a zvolna středověká města dotvářel a pozměňoval, obohacoval jejich vzhled novými tvary, barokními cibulovými věžemi, ale nikdy nenarušil jejich původní identitu. Domnívám se, že je pouze naplňoval novými, pro tehdejšího člověka srozumitelnými významy.

Teprve 19. století a průmyslová revoluce zcela pozměnila tvář měst. Města se přelila přes hradby (ty byly mnohdy strženy už v průběhu 18. století), uvnitř měst i na jejich okrajích vznikly nové průmyslové závody, do měst vtrhla železnice a propojila je s okolním světem. Do měst přichází za prací velké množství lidí z venkova, kteří žijí v mnohdy nevyhovujících stísněných podmínkách a v chudobě. Průmyslové velkoměsto se rozrůstá do šířky, vznikají nové městské čtvrti, které jsou zakládány jako skutečná města. Mají své kostely, náměstí i radnice (v Praze například Žižkov, Smíchov). Město se rozšiřuje, začíná postupně pohlcovat i okolní vesnice, spojuje se s nimi. Již není možné ho obsáhnout pěší chůzí, slovo dostává doprava. A to včetně té automobilové, která zcela mění podobu měst ve 20. století a přizpůsobuje si ho svým potřebám. Koncem 19. století začínají vznikat také první vilové čtvrti na periferiích měst. A konečně druhá polovina 20. století přináší přibližně od 50. let výstavbu sídlišť na okrajích města, která (ačkoli mnohdy nesou ve svém názvu slovo město – Jižní město) však již s klasickou městskou strukturou mají málo společného. Prostor je rozvolněný, postrádá již zcela městskou uzavřenost a tím i tak důležitou funkci shromažďování. Ztrácejí lidské měřítko. Město současné je velmi vzdálené městu středověkému, jak vnějším vzhledem, tak svou funkcí. Chybí zde společný sociální prostor. Ale člověk, i když žijící ve věku „antropocénu“,

¹³ CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 97,98. ISBN 80-7363-042-7.

je stále jen člověkem a jeho potřeby v mnohém zůstávají stejné jako potřeby člověka středověkého. Nejen potřeba orientace, identifikace s místem a uvědomění si vlastní identity, ale také potřeba setkávání se s ostatními lidmi by měla být naplněna i v současném moderním městě.

2.2 Architektura a urbanismus

Vše, co vidíme kolem sebe, na nás může působit jako svého druhu obraz nebo divadelní scéna. Je to něco, co přitahuje naši pozornost, co vidíme před sebou a co máme možnost vnímat (někdo více, někdo méně). Může to být přírodní scenérie, krajina, ale také místo umělé, stavěné člověkem. František Halík v této souvislosti hovoří o „urbanistické scéně“: *„Tato scéna byla často budována se záměrem vyvolávat určité reakce a pocity (vznešenost, vážnost, klid, vzrušení, lehkost, tíže...). Jako by se divadelní scéna vymanila ze zajetí uvnitř budovy a rozložila se do šíře urbanistického prostoru, do náměstí, do ulic, parků, tříd. Ale zatímco je divadelní scéna budována jako iluzivní pozadí z kulis, které se během dramatu trvajících pár hodin i několikrát vymění, je urbanistická scéna mnohem trvalejší a hlavní roli na ní přejímají ‚kulisy‘, tvořené domy, jejich architekturou, seskupením, významem, dekoracemi a jejich situací v širším urbanistickém poli.“¹⁴*

Urbanistická scéna je velmi široký pojem, může zahrnovat jednotlivosti, seskupení několika domů, ale také můžeme na jejím pozadí vnímat města jako celek, jejich siluety, významné dominanty, které jí spoluvytváří (panorama Hradčan, Eiffelova věž). Tato scéna může být často velmi komplikovaná a může se proměňovat v čase. V některých městech však přetrvává věky, je trvalá, což zcela jistě usnadňuje jejím obyvatelům identifikaci s místem. Jak už označení scéna napovídá, jedná se o svého druhu umělecký záměr, který má působit na city adresáta podobně jako výtvarné dílo. Je však ještě navíc doplněn o dimenzi prostorovou, urbanistická scéna nás obklopuje, nacházíme se uvnitř ní, jsme vlastně tak trochu její součástí.

Středověcí stavitelé měst nepřemýšleli pravděpodobně o své práci jako o uměleckém počínu, neboť stavba měst měla svůj ryze praktický účel. Považovali se za řemeslníky

¹⁴ HALÍK, Pavel. KRATOCHVÍL, Petr. NOVÝ Otakar. *Architektura a město*. 1.vyd. Praha: Academia, 1996, s. 9. ISBN 80-200-0245-6

a své hutě za řemeslné dílny. Stavěli však podle obecně přijatých zvyklostí, které respektovaly dobový řád světa, dodržovali určitou formální jednotu, která jednak vyplývala z jednotného uměleckého slohu, gotiky, ale zahrnovala také ideologii, stavební postupy, používané materiály a předepsané poměry a rozměry vnitřních a vnějších prostorů. Středověké město tak působí na svého návštěvníka pozoruhodnou jednotou i ve svých rozmanitostech, uceleností, která je navíc posílena kontrasty mezi řadovou zástavbou a monumentalitou veřejných a církevních budov.

V pozdním středověku (ve 13. a 14. století) dochází už mnohdy při zakládání nových měst ke geometrizaci stavebního plánu, připomínající antickou stavební tradici (u nás např. Klatovy, Plzeň, České Budějovice). Příchod renesance tuto tendenci završuje: „*Řády, proporce, symetrie a perspektiva se staly základními konceptuálními nástroji formování architektury i urbanistické scény.*“¹⁵ Renesanční architektura přejala od římského vzoru nejen stavební prvky jako je arkáda nebo reliéfní sloupovář, ale také monument, pomník. Pomník jako veřejný objekt se stal významnou součástí urbánní scény, měl za úkol posilovat občanské sebevědomí připomínáním slavných událostí či osobností národa. „*Urbanistický městský prostor se tak stával nejenom uměleckým scénickým jevem, ale rovněž i jevem symbolickým.*“¹⁶

V baroku se perspektivní a statické pojetí urbanistické scény začíná dynamizovat. Ulice se napřimují a rozšiřují, ústí do centrálních náměstí. Vše se přizpůsobuje pohybu a tento trend se stupňuje i v dalším urbanistickém vývoji. V 19. století dochází k potlačení role i účasti architektů na výstavbě městských celků. Mají za úkol především práci na jednotlivých úlohách, stavbách, vlastní urbanismus je nazírán jen jako technický problém, výstavba podléhala regulačním plánům. Navzdory individuálním architektonickým stavbám si ale zástavba v tomto období zachovala svůj specifický společný charakter, což bylo dáno právě regulativy (stavební čáry, výška hlavních říms). Byl zde tedy přítomen rozeznatelný řád i ve slohové rozmanitosti.

¹⁵ HALÍK, Pavel. KRATOCHVÍL, Petr. NOVÝ Otakar. Architektura a město. 1.vyd. Praha: Academia, 1996, s. 13. ISBN 80-200-0245-6

¹⁶ HALÍK, Pavel. KRATOCHVÍL, Petr. NOVÝ Otakar. Architektura a město. 1.vyd. Praha: Academia, 1996, s. 13. ISBN 80-200-0245-6

20. století přineslo v nazírání na uspořádání měst zcela nový pohled. Funkcionalistické avantgardní hnutí odmítlo akceptovat realitu kapitalistického průmyslového velkoměsta a vybudovalo vlastní vizi moderního města, které rezignuje na veškeré dosud zažité urbanistické principy. Hlasatelem těchto antiurbanistických myšlenek se stává švýcarský architekt Le Corbusier, který v roce 1922 představuje veřejnosti svou vizi soudobého, zářícího města. Jedinou spojnici s tradiční městskou strukturou zde zůstává zachování přísné perspektivy. Mizí však systém ulic a náměstí, který byl doposud trvalým základem prostorové struktury města. Budovy se vymanily z blokové zástavby, byly umístěny do volného prostoru a vyrostly do výšky. V okolí budov vznikl prostor pro zeleň v parkové úpravě. Také Corbusierův plán na přestavbu Paříže byl v podobném duchu. Počítal s nárůstem automobilové dopravy (oprávněně) a to se mu zdálo neslučitelné s tradičním městským systémem ulic. Počítá ve své vizi s rozsáhlými autostrádami protínajícími přímo centrum města. Tyto vize byly předzvěstí urbanistické revoluce 20. století.

Po druhé světové válce dochází ve všech evropských zemích, jejichž města byla poničena válkou, k masové výstavbě obytných čtvrtí za obvodem historických částí měst. Zde se naplno projevuje funkcionalistický urbanismus v praxi. Bytová jednotka i celý obytný dům jsou vlastně už hotové sériové výrobky, které se jen sestavují do větších celků. Architektura těchto celků se stává předmětem rutiny, důležitá je účelnost, estetika je druhořadá. Na okrajích měst roste volná zástavba, která v našich (československých) podmínkách zachovává kontinuitu až do 80. let 20. století, kdy se už většina západních zemí vydala na jiné cesty, vracející se ke zkušenostem a vzorům, které poskytují tradiční města: „*Stále naléhavěji se ukazovalo, že nedostatek identifikačních hodnot urbanistického prostředí má nepříznivé důsledky nejenom v oblasti praktické – ztížená orientace v prostředí - , ale i v rovině psychické, kdy nepřítomnost významových struktur vede k pocitům odcizení.*“¹⁷

V celosvětovém měřítku dochází k návratu k architektuře, je potlačena a překonána vize avantgardy, ve které má hlavní slovo jen hodnota celku a jsou přezírány estetické kvality jednotlivých staveb. Město by mělo být urbanistickým dílem, které je tvořeno

¹⁷ HALÍK, Pavel. KRATOCHVÍL, Petr. NOVÝ, Otakar. Architektura a město. 1.vyd. Praha: Academia, 1996, s. 37 ISBN 80-200-0245-6

architekturou, neboť právě architektura dává městu jeho tvář. Dle slov Norberga - Schulze „*mají dějiny moderní architektury jasný směr a cíl: architekturu jako znovuoobjevení místa.*“¹⁸

Obr. 7 – Praha, sídliště Jižní město

Obr. 8 – Sídlíště Halen u Bernu

2.3 Periferie – mezi městem a přírodou

2.3.1 Co je to periferie

Najdeme-li si ve slovníku cizích slov heslo periferie, dozvíme se, že je to „*okrajová, vedlejší část*“ nebo „*vzdálenější předměstí*“.¹⁹ Jestliže odhlédneme od urbanistického významu slova periferie, můžeme výraz chápat v obecnějším slova smyslu jako cosi okrajového, ležícího mimo centrum hlavního zájmu, méně důležitého. Slovo periferie může mít v některých slovních spojeních až hanlivý nádech, evokující v nás pocit čehosi druhořadého, nezajímavého či podružného.

Městská periferie, tedy okrajová část města, může v každém z nás vyvolávat poněkud odlišné asociace. Význam termínu se mění v čase a dokonce se může i novými významy naplňovat (např. dnes tolik zmiňovaná vnitřní periferie, tzn. vylidňování a izolace některých území). Městská periferie v tradičním slova smyslu má v jednotlivých městech svůj zcela specifický charakter a vývoj, charakteristická období a etapy. Pražská periferie je toho živým dokladem. Původně předměstské oblasti, které vznikaly v okolí historického

¹⁸ NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2. vyd. Praha: Dokořán, 2010, s. 201. ISBN 978-80-7363-303-5.

¹⁹ KOLEKTIV AUTORŮ. *Slovník cizích slov*. 2. vyd. Praha: Encyklopedický dům spol. s r.o., 1996, s. 259 ISBN 80-90-1647-8-1

centra v důsledku průmyslového rozvoje v 19. století, jako byl Karlín, Libeň, Vinohrady, Smíchov, Holešovice nebo Žižkov či Vysočany, by dnes už jejich obyvatelé stěží označili jako periferii. Tyto pražské čtvrti, vznikající původně jako samostatná města, byly postupně k Praze připojovány a staly se tak jejím předměstím. Jejich specifickou atmosféru obdivovali ve svých dílech mnozí umělci, za objevitele poetiky periferie jsou považováni umělci Skupiny 42. Mnohá z těchto tradičních pražských předměstí však změnila svou tvář a ztratila své kouzlo. Zmizely staré domky, hostince, dvorky, dřevěné ohrady s plakáty a placky na kopanou. Často na jejich místě vyrostly nové obytné domy a dříve předměstské čtvrti s průmyslově-proletářskou historií se dnes staly luxusními adresami k bydlení: *„Periferie se svým příznačným koloritem mizela z Prahy, aniž by ji nahrazovala nová pitoreskní předměstí. Na vzdáleném obzoru, v Ďáblicích, na Proseku i jinde, se hrozivě vztyčily šedé betonové hradby panelových sídlišť jako přízrak pouštních měst.“*²⁰

2.3.2 Sídlíště

Po druhé světové válce dochází v celé Evropě k masivnímu budování nové bytové zástavby. Příčinou jsou jednak zcela nevyhovující podmínky bydlení velké části městského obyvatelstva a také mohutná populační exploze. Výstavba většinou probíhala na prázdných plochách na okrajích měst, ideálně co nejbližší k přírodě (Skandinávie). Myšlenka levného a zdravého bydlení pro všechny, mající kořeny v ideálech funkcionalistické avantgardy, byla formulována v programovém dokumentu „Athénská charta“ z r. 1933 (vydán organizací pokrokově smýšlejících architektů Congrès International d'Architecture Moderne)²¹. Podle tohoto dokumentu mělo být území města členěno do tzv. funkčních zón, z nichž by každá sloužila převážně jedné funkci – bydlení, práci nebo odpočinku. Jednotlivé zóny měly být od sebe odděleny volnými zelenými prostranstvími a propojeny navzájem rychlou dopravou. Sídlíště měla fungovat jako autonomní celky, složené z bytových domů a veškerého dalšího vybavení nutného pro bydlení. V našich podmínkách (tedy v podmínkách nově vzniklého socialistického státu) je tato zástavba řízena centrálně. Vzorem se stává architektura tehdejšího Sovětského svazu, a to nejen pro sídlíštní zástavbu. Sídlíště jsou plánována tak, aby jejich výstavba při minimalizaci výdajů přinesla

²⁰ KROUTVOR, Josef. *Praha mizerná*. 1. vyd. Praha: Pulchra, 2016, s. 82 ISBN 978-80-7564-010-9

²¹ Wikipedie: Otevřená encyklopedie: Athénská charta [online]. c2019 [citováno 13. 04. 2019]. Dostupný z WWW: <https://cs.wikipedia.org/w/index.php?title=Ath%C3%A9nsk%C3%A1_charta&oldid=16992416>

co nejvíce nových bytových jednotek. To vše za cenu rezignace na původní ideály zářících měst. Dochází k „sériové“ výrobě domů se standardizovanými bytovými jednotkami. Obytné celky jsou předimenzovány, během 70. let dochází u nás k výstavbě obřích panelových sídlišť, jako je pražské Jižní město nebo Ďáblice. Zástavba je rozvolněná, často nerespektuje krajinný ráz a přírodní reliéf, dlouhodobé plánování ustupuje rychlé výstavbě. Ke slovu se dostává tzv. urbanismus jeřábních drah (stavba co nejvíce domů při co nejmenším přesunu stavebních jeřábů). Celek působí monotónně a anonymně, domy a celé obytné celky jsou si velmi podobné. Jednotlivé budovy jsou často velmi vysoké a z obytných celků se vytrácí lidské měřítko. Během osmdesátých let, kdy jsou u nás stavěna poslední panelová sídliště, dochází k určitému přehodnocení koncepce výstavby. Vznikají zástavby, které se navrací k ideálu městského celku, snaží se toho docílit svou uzavřenou formou. V Praze se jedná například o sídliště Velká Ohrada (1988-1993), které je koncipováno jako soubor devíti čtvercových bloků panelových domů s vnitrobloky, uspořádaných do velkého čtverce, kolem nějž se nachází několik dalších bloků a areály škol a školek. Měřítko však i zde zůstalo obrovské, záměr vytvořit uzavřené, intimnější prostředí se nezdařil: *„V plánech to vypadalo jako úžasně velkorysá struktura devíti čtverců. Jenže když se to zrealizovalo, ukázal se obrovský rozdíl od klasického městského bloku, kde obzvlášť směrem do dvora je každý dům jiný a individuální. Když jsou v tom novém dvoře najednou všechny fasády stejné, vypadá to mnohem depresivněji. Jako kasárna. Je to úplně něco jiného, protože tam chybí individualita, která vlastně vyjadřuje a prezentuje život.“*²²

Obr. 9 – Praha - sídliště Velká Ohrada

Obr. 10 – Komunitní zahrada Jižní město

²² SLÁDEČEK, Jaroslav. *Architekti CZ*. 1. vyd. Praha: Grada, 2015, s. 92 ISBN 978-80-247-5404-8

Ačkoli naše panelová sídliště nejsou v současnosti považována za architektonicky ani urbanisticky příliš hodnotná, přeci jen mají oproti obdobné zástavbě v západní Evropě jednu výhodu, která je do budoucna (snad) nepředurčí k postupné proměně ve slumy a ghetta. Je to jejich pestrá skladba obyvatel. V socialistické éře byla totiž sídliště stavěna jako místo k bydlení pro všechny vrstvy obyvatelstva – na rozdíl od západní Evropy, kde jejich výstavba byla řízena tržně, což v důsledku znamenalo dostupné bydlení pro sociálně slabší vrstvy obyvatel. V současnosti jsou taková sídliště (v Německu, ve Francii) velkým problémem, bují zde kriminalita a stávají se z nich sociálně vyloučené oblasti. U nás, až na výjimky (například sídliště Chanov v Mostě), jsou i v současnosti sídliště oblíbenými místy k bydlení, jak o tom svědčí i průzkumy veřejného mínění. Na panelových sídlištích bydlí celá třetina obyvatel České republiky. Ačkoli došlo k určitému odlivu majetnějších vrstev obyvatel (převážně do suburbii rodinných domků v okolí velkých měst), sociální struktura obyvatel většiny sídlišť zůstává pestrá. Ceny bytů (obzvláště v Praze) se šplhají do závratných výšek a pro většinu příslušníků střední vrstvy je bydlení ve starší sídlištní zástavbě jedinou dostupnou a přijatelnou možností.

Jaká je tedy budoucnost panelových sídlišť? Názory odborníků se v této otázce liší. Životnost panelových domů je 30 - 40 let. Dříve nebo později budou sídliště potřebovat údržbu. Většina z nich už v současné době prošla nebo prochází revitalizací, dochází k tzv. humanizaci sídlišť, která spočívá v jejich zateplování a ožívování barevnými fasádami. Někteří současní architekti se však k těmto trendům (které laická veřejnost povětšinou vítá) staví odmítavě: „*Pokud bychom chtěli chránit skutečné hodnoty, nemůže být měřítkem pouze stáří. Například veškerá humanizace sídlišť, jak se tomu nabubřele říká, je podle mě zločin. Stejně k žádné humanizaci nedochází, jsou to jenom vzletná reklamní gesta výrobců barev a polystyrénů. Jednou dojde k tomu, že naši potomci budou seškrabávat ‚zateplení‘ a budou vysvětlovat, jak vzácná a důležitá je původní šedá barva.*“²³

Hlubšímu zásahu do urbanistické struktury sídlišť a tvorbě veřejných prostor, míst k setkávání, mnohdy brání skutečnost, že byty jsou v rukou soukromých vlastníků a ti se jen velmi komplikovaně dohodnou na nějaké změně či úpravě celého domu nebo jeho

²³ Z rozhovoru Petra Volfa s arch. Romanem Kouckým: *Město mezi domy. Rozhovory s architekty*. 1.vyd. Praha: Gasset, 2009, s. 19 ISBN 978-80-87079-05-8

okolí. V nájemních domech je situace obdobná. Sídliště ovšem netvoří jen paneláky, mezi nimi se nachází veřejný prostor, který je často nevyužívaný a jehož vlastníkem je většinou město. Zde existuje široké spektrum možností, jak takový prostor oživit, zlidštit, obdařit ho oním lidským měřítkem, které v panelové zástavbě tolik postrádáme. Ideálně by iniciativa měla směřovat „zdola nahoru“, to znamená od obyvatel daného místa, protože historie nás už mnohokrát přesvědčila, že obrácený postup není příliš efektivní. Příkladem takovéto iniciativy je vznik komunitních zahrad (například v Praze na Jižním městě nebo na Černém Mostě), kde se obyvatelé sídliště schází nejen kvůli zahradničení, ale právě i za účelem setkávání samotného. Lidé, kteří svůj život prožijí na sídlišti, by se neměli cítit být obyvateli „králíkáren“ (jak paneláky v 90. letech vzletně nazval prezident Havel), jejichž domov začíná až za zdmi jejich panelákového bytu. Neměli bychom omezit význam pojmu bydlení pouze na místo k přespávání, ale chápat ho také jako místo k životu. *„Nejsou to ani architekti, ani plánovači či stavitelé, ale obyvatelé, kteří v daných místech žijí a dávají jim jejich ducha. Duch je důležitější než vzhled, ačkoliv obojí je obvykle propojeno.“*²⁴

2.3.3 Satelitní kolonie

Výstavba rodinných domů v okolí velkých měst se stala fenoménem posledních několika desetiletí. Masivní kolonie rodinných domů se rozrůstají do obrovské šíře a pohlcují okolní krajinu a zemědělskou půdu, kterou jako by už nikdo nepotřeboval. Co je příčinou tohoto současného trendu a jaké důvody vedou obyvatele měst k tomuto hromadnému „útěku z města“?

Bydlení ve vlastním domě se zahradou je splněným snem mnohých obyvatel měst, pro který neváhají obětovat nemalé finanční prostředky a zadlužit se na dlouhá desetiletí. Když odhlédneme od společenské prestiže, kterou vlastnictví domu jeho majiteli přináší (čímž se naplňuje jedna ze základních lidských potřeb), můžeme v tomto snažení spatřit i touhu po lepší identifikaci se s místem, kde žijeme. Neboť se jistě lépe identifikujeme s vlastním domem než se standardizovaným bytem na anonymním sídlišti: *„Vlastnit kus země s domem navozuje dojem zakotvení na zemi, a tím i ve společnosti. Navozuje pocit,*

²⁴ DAY, Christopher. *Duch a místo*. 1.vyd.Brno:Era, 2004, s. 19. ISBN 80-86517-95-0

že člověk někam patří.“²⁵ Otázkou však zůstává, do jaké míry se lze identifikovat s domem, který je mnohdy (z důvodu menších výdajů za projekt) postaven podle předem daných šablon a ke slovu se tak nedostane architekt ani majitel domu – takové domy jsou si velmi podobné a svým způsobem opravdu připomínají „sídliště naležato“. Problematická je také identifikace s okolím, které domy obklopuje, protože to většinou není předmětem zájmu developerů, kteří půdu pouze rozparcelují a výhodně prodají. Je ponecháno ladem, s veřejnými prostory a zázemím zde nebývá počítáno. Dalším důvodem, který vede městské obyvatele ke stavbě domku za městem, může být otázka zhodnocení vynaložených úspor, neboť nemovitosti jsou odedávna jistou oblastí pro jejich ukládání.

Historie zástavby rodinných domků a vilek v okolí měst není samozřejmě pouze záležitostí 20. a 21. století. Předměstská zástavba vznikala už ve století 19., byla však těsněji přimknuta k městu a byla jakousi jeho organickou součástí. Nejznámější pražské vilové čtvrti vznikaly ve 20. a 30. letech 20. století – Ořechovka, Hanspaulka, Baba, Bubeneč a další. Jejich výstavba byla inspirována tzv. hnutím zahradních měst, jehož kořeny bychom mohli najít v Anglii 19. století, kde hnutí Arts and Crafts propagovalo moderní bydlení v domcích se zahrádkami za městem, jako reakci na nevyhovující a nehygienické bydlení v průmyslových čtvrtích. Jako příklad uveďme pražskou vilovou čtvrť Ořechovka, která se dnes stala jednou z nejluxusnějších „adres“ pro bydlení v hlavním městě. V době jejího vzniku tomu tak ale nebylo. Ačkoli se na stavbě vil v této čtvrti se podíleli tehdejší významní architekti a bydlení si zde pořizovalo mnoho umělců a známých osobností veřejného života, vznikalo zde také mnoho domků pro střední třídu a dvojdomků pro úředníky. Vilová čtvrť byla koncipována jako samostatná městská jednotka s vlastním zázemím. Jejím centrem je Macharovo náměstí, na jehož severním okraji vybudoval architekt Vondrák ústřední budovu s obchody, službami, byty a ordinacemi lékařů, ale také tanečním sálem, známým biografem (který dnes už bohužel neslouží svému účelu) a hospodou²⁶.

Rozdíl mezi bydlením v tradičních „zahradních městech“ a současné satelitní zástavbě je tedy zcela nálední: „*Vztah mezi dnešním předměstím a městem je vztahem závislosti.*

²⁵ HNILÍČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. 1.vyd.Brno:Era, 2005, s. 22. ISBN 80-7366-028-8

²⁶ RYSKA, Petr. *Praha neznámá – Ořechovka*. [online]. [cit. 2019-04-12].

Dostupné z: <https://www.prahaneznam.cz/praha-6/stresovice/orechovka-1-cast/>

*Nekonečné suburbie jsou nesoběstačné a závislé na vnitřním městě. Suburbiím chybí celistvost a městskost.*²⁷ Obyvatelé těchto „neměst“ jsou zcela odkázáni na služby v centrálním městě, dojíždí sem za prací, do škol, za nákupy i zábavou. Automobily jsou pro ně nezbytností, neboť obcím se většinou v oblastech s nízkou hustotou osídlení nevyplatí zavádět nové veřejné dopravní spoje. Tato závislost na automobilu může způsobit sociální izolaci některých obyvatel, kteří nechtějí nebo nemohou řídit (děti, starší lidé, ženy s malými dětmi), Pavel Hnilička ve své knize *Sídelní kaše* dokonce hovoří o novodobém „suburbánním vyhnanství“.²⁸ Každodenní přemísťování obyvatel satelitních kolonií do měst a zpět způsobuje nejen ekologickou zátěž, ale také dopravní problémy, neboť stávající komunikace nejsou přizpůsobeny hustému automobilovému provozu. Vysoké jsou také náklady na provoz a zabezpečení základních potřeb pro obyvatele těchto často řídko osídlených vzdálených předměstí, jako jsou přívody elektřiny, vody, plynu, osvětlení ulic, udržování komunikací apod. Čím nižší je hustota osídlení, tím jsou tyto výdaje pro obce vyšší.

Obr. 11 – Říčany u Prahy

Obr. 12 – Koloděje u Prahy

Rozrůstání velkých měst do nekonečných předměstí je novodobým problémem, který postihuje většinu evropských zemí. Ve Spojených státech, kde tradice „vnitřního“, centrálního města není tak silná jako v Evropě, je situace ještě daleko horší. Předměstí tvořená rodinnými domy jsou tu běžným jevem a zabírají ohromná území, propojená hustou sítí rychlostních komunikací. O ekologicky udržitelném urbanismu nemůže být

²⁷ HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. 1.vyd.Brno:Era, 2005, s. 26. ISBN 80-7366-028-8

²⁸ HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. 1.vyd.Brno:Era, 2005, s. 30. ISBN 80-7366-028-8

v tomto případě řeč. Růst předměstských aglomerací není ničím přínosným ani pro krajinu, ani pro obyvatele těchto kolonií, kteří zde mohou pociťovat určitou odtrženost a izolovanost. Mnohdy se jejich vazba na místo, kde žijí, omezuje pouze na prostor jejich domu a zahrady.

„Hranice současných měst by měly zůstat zachovány a udrženy. Další výstavba by neměla donekonečna pokračovat za jejich okraje, ale naopak směrem dovnitř; při vymezení a ochraně parkových ploch zástavbou území nikoho, vyplňováním prázdných míst, přestavbami a zahušťováním. Postupným přetvářením předměstského prostoru na městský. Program výstavby měst musí probíhat na principu zhušťování a zintenzivňování.“²⁹

Obr. 13 – Vlívání města do krajiny (Liberec)

Obr. 14 – Průmyslové sklady (Ml.Boleslav)

²⁹ HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. 1.vyd.Brno:Era, 2005, s. 51. ISBN 80-7366-028-8

3 Město jako výtvarná inspirace

3.1 Město ve výtvarném umění

Město jako námět výtvarných děl se objevuje už ve starověku, důkazy o tom se dochovaly v pozůstatcích freskové výzdoby Pompejí a Herkulanea. V té době (a následně pak v byzantském a románském umění) však je zachycení městských scénérií poněkud schematické, postrádá optickou přesnost a individualizaci.

Se zcela jiným zachycením prostoru při zobrazení městského (či krajinného) výjevu se můžeme setkat na známém obraze holandského malíře **Jana van Eycka** *Madonna kancléře Rolina*³⁰ (vytvořen asi v roce 1435). V pozadí symbolického náboženského výjevu v prvním plánu obrazu je náš pohled přitahován k pozadí, které tvoří pohled balustrádami na terasu, ze které se naklánějí dvě postavičky a hledí do krajiny. Někteří znalci se domnívají, že zde Eyck zachytil skutečné město (snad Lutych nebo Maastricht), je však také možné, že jde o autorovu fantazii. Pozoruhodná je hloubka a vzdušnost celého výjevu, přesné zachycení všech detailů.

Během 15. století se začínají objevovat první veduty. Veduta je dle slovníku výtvarného umění „malířské, grafické nebo kreslířské zachycení pohledu na město nebo krajinu, v němž je zdůrazněna věcnost, někdy nadřazovaná ostatním složkám, např. perspektivě.“³¹ Ačkoli se většinou jednalo o zobrazení konkrétní krajiny či města (v tom také spočívá historická hodnota dochovaných vedut), tak vedle těchto topograficky přesných zobrazení se můžeme setkat také s takzvanými ideálními vedutami, které jsou komponované a založené na obraznosti. Veduty jsou často ožívovány zobrazením postav, zvířat, historických výjevů. Nejstarší z nich zobrazují evropská města, mj. i Prahu. První veduta krajiny je připisována Albrechtu Dürerovi. Rozvoj veduty vrcholil v 17. a 18. století. Jejich oblíbenost souvisela s rostoucím zájmem o geografii, kartografii a historicko-cestovatelskou literaturu. Staly se předmětem sběratelské vášně, v době, kdy cestování napříč Evropou nebylo běžné a pro mnohé dostupné, se staly prostředkem poznávání evropských měst a vešly také do knižních ilustrací. V českém prostředí, na které mělo vliv

³⁰ Obr. 15 (Příloha 1)

³¹ BALEKA, Jan. *Výtvarné umění. Výkladový slovník*. 1.vyd.Praha:Academia, 1997, s. 378. ISBN 80-200-0609-5

hlavně umění německé a rakouské, se roku 1607 narodil a vyrostl **Václav Hollar**, který se stal vynikajícím grafikem a vedutistou a jehož dílo stojí v základu české grafické tradice. Na Hollarových kresbách a leptech je ceněna jejich precizní jemnost, jeho veduty se staly nejen faktografickým, ale i estetickým příkladem slohově čisté barokní veduty.

Není v obsahových možnostech této práce popsat a dotknout se všech významných umělců, kteří se ve své práci zobrazováním města zabývali. Také není možné obsáhnout celosvětový vývoj této tematiky, i když by to bylo bezesporu zajímavé. Zmíním proto jen vybrané české výtvarné umělce, v jejichž díle se téma města nebo jeho periferie objevuje a je jim blízké, a kteří jsou nějakým způsobem blízcí i mě.

Z českých malířů, tvořících na přelomu 19. a 20. století, bych ráda zmínila **Jakuba Schikanedera** a **Antonína Slavička**³². Oba Pražané, oba se svým osobitým stylem snažili zachytit pražská zákoutí, která v jejich době postupně mizela a měnila se. Antonín Slaviček, který se ve svém díle věnuje především krajině, bývá řazen k zástupcům českého impresionismu. Jeho vztah k Praze má dva póly – na jedné straně obdiv k rozrůstajícímu se městu, na straně druhé smutek a nostalgie z mizející staré Prahy (pražská asanace a zboření části Židovského gheta ho zasáhla o to bolestněji, že sám byl staroměstským rodákem). Jakub Schikaneder vyjadřoval podobné pocity prostřednictvím svých melancholických maleb, v jeho obrazech jako by se zhmotňovalo tajemno a magický nádech pražských ulic a zákoutí. Podivně zastřená, někdy až šerosvitová malba na nás působí místy až ponurým, stísněným dojmem. Postavy se jakoby vynořují z mlhy nebo tmy a opět se v ní ztrácí, jako by symbolizovaly pomíjivost našeho světa.

Dalším umělcem, který se ve svém díle zabýval městem, byl **Karel Holan**³³. Zejména ho zajímala pražská periferie se svým nezaměnitelným kouzlem, dokázal ji zachytit baladicky a postihnout zvláštní atmosféru míst na okraji: *„Jeho smutné, teskné obrazy pražské periferie z Břevnova a Střešovic nebo pohledy na Karlův most, malované od čtyřicátých let, vycházely z tradice utrillovského realismu. V letech padesátých melancholická, jakoby plíšňová nebarevnost smutku jen ztěžkla. K tomu přispívala konstantní situace Holanových*

³² Obr. 16, 17 (Příloha 1)

³³ Obr. 18 (Příloha 1)

obrazů, téměř úplná absence lidských postav.“³⁴ Ačkoli lidské postavy v autorových dílech nenacházíme často, někdy bývají jen naznačeny, lidský život je tu přítomen v podobě barevných plakátů, vývěsních štítů krámků, stánků na tržišti, cirkusových stanů. V souvislosti s Karlem Holanem bývá často zmiňován sociální podtext jeho díla – periferie má své kouzlo především pro toho, kdo na ní nemusí žít.

Snad nejvýznamněji a programově uceleně se tematikou města a jeho periferie zabývala **Skupina 42**. Toto umělecké seskupení, které vzniklo ve válečných letech (ale jeho základ se formoval už dříve, ve 30. letech), se cíleně zabývalo poetikou všedního světa, který nás obklopuje a s kterým je třeba souznít. Jindřich Chalupecký, hlavní teoretik skupiny, říká ve své stati Svět, v němž žijeme, která se stala jakýmsi neoficiálním programovým prohlášením skupiny: „*Skutečností moderního malíře a básníka je prakticky město; jeho lidé, jeho dláždění, stojany jeho lamp, návěští jeho krámků, jeho domy, schodiště, byty. A tuto skutečnost zapírá, a zapírá ji, protože se jí bojí, poněvadž je to svět, v němž žije, a moderní člověk se bojí tohoto světa, poněvadž by se v něm upamatoval na sebe – a on se sebe bojí. Má-li umění nabýt ztraceného významu v životě jednotlivcově, musí se vrátit k věcem, mezi nimiž a s nimiž člověk žije.(...) Neboť nejen tématem, ale smyslem a záměrem umění není nic než každodenní, úděsné a slavné drama člověka a skutečnosti: drama záhady čelící zázraku. Nebude-li toho moderní umění schopno, bude zbytečné.*“³⁵

Umělci Skupiny 42 vystavili tematiku města tak důkladnému zkoumání, které nemá v dějinách českého malířství obdoby a učinili tak ze svého uskupení český (přesněji řečeno pražský) umělecký fenomén. Mezi kmenové umělce patřili malíři (František Gross, František Hudeček, Jan Kotík, Kamil Lhoták, Bohumír Matal, Jan Smetana a Karel Souček), sochař Ladislav Zívř, fotograf Miroslav Hák a teoretici (Jindřich Chalupecký a Jiří Kotalík) i literáti (Ivan Blatný, Jan Hanč, Jiřina Hauková a Josef Kainar a Jiří Kolář), z nichž mnozí se věnovali i výtvarnému umění (Jiří Kolář, Josef Kainar). Co jméno, to osobnost s nezaměnitelným uměleckým rukopisem, zmíním podrobněji alespoň tři z nich.

³⁴ BERGANTOVÁ, Polana a kol. *Dějiny českého výtvarného umění V (1939- 1956)*. 1.vyd.Praha:Academia, 2005, s. 373. ISBN 80-200-1390-3

³⁵ ŠEVČÍK, Jiří. MORGANOVÁ, Pavlína. DUŠKOVÁ, Dagmar. *České umění 1938-1989 /programy /kritické texty/dokumenty/*. 1.vyd. Praha: Academia, 2001, s. 36. ISBN 80-200-0930-2

František Gross³⁶ byl brilantním pozorovatelem města a zejména jeho periferie, Vysočan a Libně. Svědčí o tom jeho známé variace na libeňský plynojem, které se objevují v jeho kresbách už ve 30. letech. Ve svém díle vychází ze surrealismu a kubismu, které však osobitě přetváří. S oblibou také zasazoval do městské krajiny své „strojky“, jakési industriální zhmotnění prožité válečné tísně: „*Podle vlastních slov si v posledních letech války do mechanických prvků svých obrazů promítal hrůzu z ničivé síly techniky. Stroj se tak stal jakýmsi symbolickým mementem.*“³⁷

Další nezaměnitelnou osobností skupiny byl introvertní **František Hudeček**³⁸, Grossův blízký přítel i umělecký soupeř. V jeho zralém díle se v ulicích města zjevuje postava nočního chodce. „*Stala se charakteristikou pro čas válečného zatemnění, kdy se člověk natahoval ke hvězdám. Jak již řečeno, tento chodec, někdy označovaný jako svědek, byl Hudečkovou Ich-formou jeho nočních toulek městem. Našel si pro něho různé způsoby vyjádření; jednou byl reálnou postavou, víceméně stylizovanou, nebo bytostí fantomatickou či spektrální, nejčastěji geometrickým člověkem.*“³⁹ Časté téma nočního města a osamělého chodce v divákovi nejen rozeznívá melancholickou a tesknou strunu, ale vzbuzuje i otázku, zda právě ztichlé město bez lidí není tím pravým okamžikem pro jeho dokonalejší pochopení a vnímání, pro splynutí s ním, identifikaci. Sám Hudeček to potvrzuje, když vzpomíná na zážitek z prosincového mrazivého večera, kdy vzhlédl ke hvězdám, jejich světla se náhle pomíchala se světly luceren a on měl na okamžik pocit, že by se mohl vznést. Snad právě tento až iniciační zážitek přivedl do jeho obrazů noční chodce.

Zcela jiný výtvarný pohled na město a jeho okraje měl další z členů skupiny, **Kamil Lhoták**⁴⁰. Rodilý Pražák, který, ačkoli neprošel akademickým vzděláním, došel uznání hned svou první výstavou v roce 1939. Jeho nezaměnitelný rukopis je svým způsobem ojedinělý, nejen mezi členy Skupiny 42, ale i v celém českém umění. Jeho obrazy působí na diváka zvláštní nostalgií a křehkostí, zobrazuje s lehkostí a humorem krásu městské

³⁶ Obr. 19 (Příloha 1)

³⁷ BERGANTOVÁ, Polana a kol. *Dějiny českého výtvarného umění V (1939-58)*. 1. vyd. Praha: Academia. 2005, s. 162. ISBN 80-200-1390-3

³⁸ Obr. 20 (Příloha 1)

³⁹ PETROVÁ, Eva. *Skupina 42*. 1. vyd. Praha: Akropolis; Galerie hlavního města Prahy, 1998. s. 48. ISBN 80-85770-67-9

⁴⁰ Obr. 21 (Příloha 1)

periferie a netají se svým chlapeckým odívem k technickým vynálezům – balónům, motocyklům, vzducholodím, starým automobilům, které do svých obrazů rád zasazuje. „Logicky navázal na odkaz poetismu, na jeho přetváření skutečnosti a významovou skladbu, v níž se prvky ocitají v nových vztazích, jako se volně řadí slova ve verších moderní poezie.(...) V jeho projevu se spíš rozvíjejí poetické příběhy, promítají se do něj silné zážitky z okolního světa a z literatury.“⁴¹ To vše s dokonalým smyslem pro detail, kterým se mu daří postihnout celek díla a mistrovskou a přesnou prací s linkou a barvou. Jeho grafické práce se staly součástí mnoha knižních ilustrací a jako jediný tematiku města neopustil ani po rozpadu skupiny.

Po skončení druhé světové války zahájili členové Skupiny 42 výstavní činnost v zahraničí, netrvala však dlouho, slibné kontakty s uměleckým světem přerušil rok 1948. V dalším období nebylo přáno svobodně tvořit těm, kdo se nepodřídili oficiální dogmatice. Skupina předčasně ukončila svou činnost, ale měla velmi významný vliv na další generace umělců.

V současném výtvarném umění se tematika města a zejména jeho periferie objevuje velmi často. Námět města a určité industriální, chladné skutečnosti, která se stala součástí našich životů, umělce 21. století přitahuje, ale každý z nich k tomuto širokému tématu samozřejmě přistupuje trochu jinak. Zmíním zde pouze některé z nich, na které jsem narazila při průzkumu tohoto tématu.

Jakub Špaňhel⁴², jehož umělecký styl bývá někdy nazýván „expresionistickým impresionismem“, vytváří svá díla nezaměnitelným stylem, rozmáchlými gestickými tahy přenáší na plátno svoje niterné pocity. Jeho obrazy se blíží k abstrakci, ale přesto v nich autor potřebuje ponechat jakousi kostru, která vede naše oko. Pozoruhodně se mu daří zachytit prchavé světlo a jedinečnou atmosféru okamžiku. Náměty Špaňhelových prací jsou různorodé – od chrámových interiérů, přes motýly a květinové motivy až k nočním benzínovým pumpám a portrétům bankovních budov.

⁴¹ BERGANTOVÁ, Polana a kol. *Dějiny českého výtvarného umění V (1939-58)*. 1. vyd. Praha: Academia, 2005, s. 120. ISBN 80-200-1390-3

⁴² Obr. 22 (Příloha 1)

Josef Bolf⁴³ ve svých obrazech často zachází s tematikou periferie, právě ona často tvoří i pozadí pro jeho fantaskní a ponuré, často krvavé výjevy. Zobrazuje podchody, sídliště, industriální podjezdy, funkcionalistické budovy. Z jeho uměleckého vyjádření číší emoce – melancholie, smutek, pocit vykořeněnosti a osamělosti dnešního člověka. Často zobrazuje i interiéry, ve kterých poznáváme panelákové byty. Zajímavá je i jeho technika proškrabávání tuše na voskovkový podklad, kterou známe ze školních hodin výtvarné výchovy – jakoby i tímto způsobem chtěl autor vyjádřit svou neradostnou vzpomínku z dětství. To vše v převažujících tónech černé a růžové, které jsou pro něj typické.

Oldřich Bystřický⁴⁴ je mladým autorem, který se ve svém díle zabývá zobrazováním neosobních, průchozích míst, která většinou stojí stranou našeho vnímání, a nachází v nich zvláštní poetiku. Pohrává si se světlem a stínem, které klade do geometrických ploch funkcionalistických, strohých staveb na svých obrazech. Nechává nás přemýšlet nad funkcí různých výklenků, dvířek, dráždí naši fantazii. Při práci často pracuje se sprejem nebo šablonou.

Když se ponoříme do obrazů **Igora Grimmicha**⁴⁵, nejsme si jistí, zda se právě nepropadáme do snu. Autor své náměty městských krajin čerpá z reálných míst (Stodůlky, Lužiny) a za použití fluorescentních barev jim dodává zvláštní, hrůzyplnou atmosféru. Navíc často přidává fantaskní moment – odkryté propadliny s potrubím, vykopávaná obří kostra, podivné figury mimozemšťanů ve vitrínách muzea – a vytváří tak a nechá nás prožívat svůj příběh. Někteří kritici o něm hovoří jako o gotickém či renesančním malíři nové doby.

Fotograf **Evžen Sobek**⁴⁶ se věnuje především reportážní fotografii. Téma města se však v jeho díle objevuje také. Ve svém cyklu Hidden Landscapes zachycuje zvláštní, chladnou krásu novodobých asfaltových pustin. Fotografie z tohoto cyklu nám dávají zakusit opuštěnost prázdných parkovišť před nákupními centry, prázdné úseky rychlostních komunikací, benzínové pumpy, které svými rozsvícenými okny působí jako ostrůvky

⁴³ Obr. 23 (Příloha 1)

⁴⁴ Obr. 24 (Příloha 1)

⁴⁵ Obr. 25 (Příloha 1)

⁴⁶ Obr. 26 (Příloha 1)

života v industriální poušti. Působivost snímků je umocněna zvláštním světlem těsně před soumrakem a vysokým nebem. Tato odlidštěná urbánní krajina má svou zvláštní poetiku a mrazivé kouzlo.

3.2 Výtvarné umění ve městě

Město vstupuje jako inspirace do uměleckých děl, stává se jejich tématem, je umělci nahlíženo z mnoha úhlů a prožíváno na mnoho způsobů. Vnější krajina se odráží v našem nitru a zanechává v něm svou stopu, naplňuje jej významy, které jsou pro nás tak důležité. Umění se ale také stává součástí města, už od nepaměti vstupuje do veřejných prostorů a ozvláštňuje je, může se podílet na utváření genia loci daného místa. Účelem umění ve veřejném prostoru je vytrhnout nás z každodenní vnímatelské rutiny, kdy se prostor kolem nás stává neviditelným, neboť jsme mu příliš přivykli. V současném městském světě, který je napěchován všudypřítomnou barevnou reklamou, kýčovitými plakáty a billboardy útočícími na nás ze všech stran, se ale určitá vizuální netečnost stává nezbytnou, chceme-li si zachovat duševní zdraví. Umění ve veřejném prostoru je v těžké pozici a umění na periferii v ještě těžší. Protože návštěvník centra města jím prochází jinak naladěný, jeho nitro je přístupné a připravené na estetické vjemy. Jinak je na tom chodec na periferii, unaveně spěchající od východu z metra ke svému domovu v jednom z panelových domů.

Veřejné umění má mnoho podob, nejedná se jen o obligátní pomníky, které nás napadnou jako první a které byly socialistickým režimem mnohokrát zprofanovány. Může se objevovat v netradičních formách: výtvarné nebo dramatické akce, happeningy, instalace pro specifické místo, divoké umění streetartových umělců, kteří balancují na hraně zákona. A může být také posvěceno puncem veřejné zakázky, kteréžto ve svém výsledku v poslední době mnohokrát rozbouřily hladinu veřejného mínění. Zjednodušeně řečeno, v ulicích města se můžeme setkat s uměním oficiálním a tím druhým, živelným, neoficiálním.

Umění ve veřejném prostoru mělo své místo na území lidských sídel už od dob starověku. Mělo formu architektonických doplňků a ozdob staveb (sochařská výzdoba, reliéfy,

atlasové či karyatidy) nebo přímo staveb, které byly postaveny na oslavu významných událostí i jako demonstrace moci a ideologie (vítězné oblouky, obelisky, později pomníky, sochy světců). „*Umění ve veřejném prostoru vždy sehrávalo ve společnosti důležitou roli: kromě své estetické dimenze reprezentovalo své objednatele a vyjadřovalo jejich společenský statut, v případě státních zakázek odráželo charakter vládnoucí moci a její interpretaci historie, pointovalo veřejná prostranství a podtrhovalo význam nejdůležitějších veřejných budov, ať už to byly chrámy, kulturní statky, sídla veřejných institucí nebo průmyslové a bankovní paláce*“.⁴⁷ V dobách socialistické éry tomu nebylo jinak a oficiální veřejné umění odráželo dobovou ideologii. Pomníky té doby měly jasný politický podtext a na veřejném prostranství nemohlo být umístěno nic, co by předtím neprošlo řádnou prověrkou. Plastiky či mozaiky se objevovaly i na nově vznikajících sídlištích, jejich tématem byly většinou neproblematické náměty – rodina, mateřství, mír. Je velmi pravděpodobné, že z této doby pochází jistá nedůvěra v opravdovost a estetický přínos umění ve veřejném prostoru, která je v nás, pamětnících, zakořeněna. Možná i to je jeden z důvodů, proč se současné veřejné umění ocitlo v jakési slepé uličce. Po roce 1989 zanikl takzvaný „4% zákon“ v architektuře, který ukládal věnovat 1 – 4% procenta z celkového rozpočtu stavby na výtvarné řešení. Tento zákon nebyl ale jen výdobytkem socialistické společnosti, v současnosti existuje v mnoha evropských zemích a také ve většině velkých měst USA. V našich současných poměrech „reálného kapitalismu“, kdy je soukromý prostor upřednostňován před veřejným a investice ze strany státu do umění a kultury jsou mizivé, jsou pak dobré veřejné umělecké objekty spíše výjimkou. Veřejné soutěže, posuzované porotou složenou z odborníků, nejsou při realizaci veřejných zakázek zdaleka pravidlem. Mnohdy města přijmou umělecký objekt ve formě daru a výtvarná úroveň tak samozřejmě může být různá.

Existují však také kulturní počiny, které umění do veřejného prostoru navrací. Za všechny bych zmínila libereckou akci obecně prospěšné společnosti Spacium s názvem Socha a město, která se konala v roce 2010 jako vzpomínka na stejnojmennou akci z roku 1969. Město Liberec tehdy (ještě jako dozvuk svobodného nadechnutí roku 1968) zaplnily sochy

⁴⁷MITOŠINKOVÁ, Barbora. *Umění ve veřejném prostoru*. Artlexikon [online]. 2012, [cit. 15.2.2019].

Dostupné z:

http://www.artlexikon.cz/index.php?title=Um%C4%Bn%C3%AD_ve_ve%C5%99ejn%C3%A9m_prostoru

třiceti autorů a oživily tak každodenní realitu jeho obyvatel. Jednalo se o první akci tohoto druhu u nás, kdy sochy byly umístěny přímo do městských ulic mezi chodce. Mnoho z nich zůstalo v Liberci dodnes, například socha Evy Kmentové Brána snů⁴⁸, Motýlí křídla od Jiřího Nováka nebo Dvanáct měsíců Josefa Klimeše. Společnost Spacium navázala na tuto akci v roce 2010, kdy se opět v ulicích města objevily sochy a objekty současných tvůrců (Aleš Veselý, Čestmír Suška, Lukáš Rittstein, David Černý, Jaroslav Róna a další). S mnohými z nich se v Liberci lze setkat i dnes – autobusová zastávka s názvem Snídaně obrů od Davida Černého⁴⁹ nebo lavička Věčná něha od Lukáše Rittsteina. Společnost Spacium, která fungovala s finanční podporou města a která přinášela do ulic města každý rok nové umělecké objekty, je dnes bohužel v likvidaci, neboť město odmítlo její aktivity nadále financovat. Bohužel, chtělo by se dodat, neboť tato aktivita, kdy skutečné umění přišlo za lidmi na ulici, byla ojedinělá nejen v rámci naší republiky, ale i v evropských měřítcích.

Pražští umělci navázali na libereckou výstavu z roku 1969 podobnou akcí s názvem Malostranské dvorky (v roce 1981), kdy se v otlučených malebných zákoutích Malé Strany objevily objekty, sochy a instalace výtvarníků neoficiální umělecké scény (Kurt Gebauer, Magdalena Jetelová, Ivan Kafka a další). V současnosti se na tuto tradici snaží navázat kavárník Ondřej Kobza, naráží však opět na problém s financováním této kulturní akce.

Umělecký objekt by neměl být umístěn v prostoru náhodně, bez vazby k místu a okolní urbanistické situaci. Měl by s místem souznít a vytvářet s ním harmonický celek, vytvářet nový kontext a přidávat místu nový význam. Je v moci zdařilého uměleckého díla vytvořit z fádniho prostoru místo, které bude jedinečné a naplněné *geniem loci*. Proto by o trvalém umístění uměleckého objektu do veřejného prostoru měli rozhodovat odborníci a nemělo by se tak dít chaoticky a živelně. V současné době se v naší zemi koná mnoho sochařských sympozií, jejichž výsledkem je množství objektů rozdílné umělecké úrovně. Často jsou tato díla poté trvale umístěna v prostoru, který s nimi nekoresponduje, což degraduje úlohu veřejných uměleckých objektů v očích veřejnosti.

⁴⁸ Obr. 27 (Příloha 1)

⁴⁹ Obr. 28 (Příloha 1)

Ve veřejném městském prostoru (a obzvláště na periferii měst) se však nesetkáváme pouze s oficiálními uměleckými instalacemi, ale také s živelnými projevy umění neoficiálního, tzv. street artu. I tento kontroverzní druh umění je naší každodenně vnímanou vizuální realitou.

Za jeho vzdáleného předchůdce (i když ve zcela jiném kontextu) by mohl být považován vysočanský „něžný barbar“ Vladimír Boudník, který se také zabýval ve svém díle periferií, ulic a jejich oprýskanými zdmi. Prostřednictvím dotváření skvrn na omítce nebo jen přikládáním rámečku na zajímavá místa odhaloval skrytou krásu těchto zapomenutých míst. *„Věřil, že konečně našel schůdnou cestu, jak se může stát každý člověk umělcem. Na jaře 1949 vytiskl v měsíčním odstupu dva manifesty svého nového směru – explozionalizmu. (...) Vyhlašoval, že obrazotvorností se pracovní prostředí v ocelárnách, na staveništích či v lomech promění v galerii, psychický vztah k odpadu se změní z negativního v pozitivní, umění vědomě prostoupí lidskou činnost a změní ji v dynamickou, stále se umocňující radost.“*⁵⁰ Svým nadšením pro industriální prostředí továrny, které se později odrazilo v jeho strukturálních grafikách, byl tak opravdovým umělcem periferie a jediným umělcem tohoto období, který našel skutečnou a svobodnou inspiraci v tomto (pro něj tak podnětném) světě práce a strojů. Jak by se asi podivil, kdyby viděl, v jakém stavu jsou kdysi slavné vysočanské továrny dnes (nebo spíš už jen to, co z jejich éry zbylo).

Na Vladimíra Boudníka a jeho pouliční akce v mnohém navázal už v první polovině 60. let Milan Knížák. Již jeho první pouliční pomíjivé asambláže z náhodně vybraných či nalezených předmětů, které vystavoval na ulici a večer je zase sklízel, byly do té doby pro českou veřejnost něčím nevídaným (a samozřejmě velmi obtížně přijatelným). Účelem těchto instalací bylo ozvláštnit každodenní všednost ulice a poskytnout kolemjdoucím vytržení z navykklé pozorovatelské rutiny. Později na tyto akce navázal pouličními happeningy v podobě nezvyklých procházek nebo her (Procházka po Novém Světě, Hra na vojáky), při nichž se za pomoci různých instalovaných prostředí na ulici, nezvyklých oděvů i činností účastníků těchto akcí, proměn navykklých vzorců chování nebo výzev k různému nefunkčnímu konání (např. kokrhání) snažil docílit pro zúčastněné i náhodné

⁵⁰ BERGANTOVÁ, Polana a kol. *Dějiny českého výtvarného umění VI (1958-2000)*. 1.vyd.Praha:Academia, 2005, s. 405. ISBN 80-200-1487-X

nebo pozvané diváky neobyčejného zážitku. „*Nezajímalo jej umění omezené na prostory umělecké komunikace; zajímalo jej umění intervenující do svého okolí a rozplývající se v něm, aby je ozvláštnilo, aby mu dalo jiné kvality.*“⁵¹ Zvláštní a neobvyklý byl také přesah do myslí zúčastněných, kdy po první části akce (Procházka) následuje druhá, které je už individuální pro každého účastníka – vše, s čím se setká v příštích čtrnácti dnech po akci, se stává její součástí: „*Tady jde již o předobraz ‚umění v mysli‘, konceptuálního způsobu práce. Autor právem předpokládá, že akce pozměnila stereotypy vnímání a jednání účastníků a že tedy také následující obvyklé situace budou přijímat jinak, prizmatem zažité akce.*“⁵² Knížák a skupina umělců podobného názoru vytvořila skupinu s názvem Aktuální umění (později Aktual), které se stalo součástí širšího internacionálního hnutí Fluxus.

Pád železné opony přinesl do našich východních končin novou odnož pouličního umění, takzvaný street art, který má mnoho podob. Jednou z jeho odnoží je grafitti, které se zrodilo v 60. letech minulého století kdesi v divokých čtvrtích New Yorku a rozšířilo se záhy do celého světa. Tento druh výtvarného projevu může být chápán dvěma způsoby, buď jako specifický druh umění, protože v některých případech přidává místu jistou estetickou hodnotu, nebo jako forma vandalismu, neboť v mnoha případech nepřináší divákovi zhola nic. V jeho neprospěch hovoří také násilná forma, kterou je svému okolí vnucováno a před kterou není úniku. Jeho tvůrci, kteří pracují většinou se spreji nebo válečky a s pomocí šablon umísťují svá sdělení na nejrůznější plochy městské periferie, vytváří specifický výtvarný počín, který je však beze zbytku srozumitelný právě jen pro danou subkulturu (ostatních writerů). Pro ostatní příjemce může jejich práce být jen barevným chaosem, špínou a vandalismem. Ve prospěch grafitti hovoří skutečnost, že vzniká často na zanedbaných územích, na chladných a odlidštěných plochách betonových zdí a opuštěných zákoutí a zanechává tu lidský otisk. Velmi dobře také vyznačuje takzvanou vnitřní městskou periferii, místa nikoliv na okraji, ale uvnitř města, kde dochází k odumírání živých městských struktur. Objevuje se na místech, která nejsou snadno přístupná, jsou ale za to dobře viditelná. Často přináší sdělení s ekologickým nebo sociálním podtextem, kritizuje soudobou konzumní společnost. Je v něm přítomný duch

⁵¹ BERGANTOVÁ, Polana a kol. Dějiny českého výtvarného umění VI (1958-2000). 1.vyd.Praha:Academia, 2005, s. 244. ISBN 80-200-1487-X

⁵² Tamtéž str. 405

revolty spojený s jeho nelegálností, která je pro většinu tvůrců grafitti neodmyslitelnou součástí jejich tvorby. Ať už považujeme street art a jeho projevy za umění nebo ne, stal se neodmyslitelnou součástí současného města a zejména jeho periferie. Díla jeho tvůrců se objevují stále častěji v galeriích, jsou draženy v aukcích často za horentní sumy, jsou pořádány oficiální akce a workshopy. Street art se stává plnohodnotnou součástí moderního umění, vystřídal na zdech periferií Lhotákovy barevné plakáty a stal se součástí našeho každodenního života⁵³.

⁵³ Obr. 29, 30, 31, 32 (Příloha 1)

Výzkumná část

4 Výzkum na téma Místo, kde žijeme

4.1 Výzkumná sonda č. 1 – rozhovory s dětmi

Příprava

Pro první část své výzkumné práce jsem zvolila metodu polostrukturovaného rozhovoru. Respondenty jsem vybírala z žáků své třídy (4. ročník) a kritériem výběru byla jednak ochota dětí k rozhovoru, který se odehrával mimo vyučování, a také jsem se na základě své praxe ve třídě snažila vybrat takové děti, u kterých jsem předpokládala jistou sdíllost a vyjadřovací schopnosti. Důležitou podmínkou byl také informovaný souhlas, podepsaný rodiči⁵⁴. Samozřejmě bylo nutné zajistit klidné místo k rozhovoru, vybavit se technickým zařízením (diktafon) a hlavně připravit a promyslet otázky, které budu dětem pokládat.

Mým výzkumným záměrem bylo zmapovat a nahlédnout fenomén života na periferii velkého města očima dětí, které zde se svými rodinami žijí. Při výběru otázek jsem se řídila okruhy, které mne zajímaly a o kterých jsem doufala získat informace:

- 1) Co vnímá respondent jako svůj domov, jaký je pro něj význam tohoto pojmu
- 2) Jak cítí život na periferii, jde o město nebo vesnici?
- 3) Výhody a nevýhody života ve městě a na vsi (+ osobní preference)
- 4) Vztahy lidí v místě, kde žijeme
- 5) Pohyb po městě (jak?), vnímání okolí, vztah k centru města
- 6) Trávení volného času
- 7) Pozitiva a negativa místa, kde žijeme

Cílem rozhovorů bylo zmapovat vztah dětí k místu, kde žijí, zjistit, do jaké míry jsou schopné pocítit specifika tohoto místa, co vše zahrnují ve své mysli pod téma domov. V souvislosti se skutečností, že všechny z dotazovaných dětí prožívají své dětství

⁵⁴ Příloha 6

na sídlišti (Černý Most, Horní Počernice) nebo v domku v Horních Počernicích (jedna z dotazovaných dívek), bylo pro mne zajímavé zjistit, zda svůj životní prostor chápou spíše jako město nebo vesnici, protože periferie nenese jednoznačné znaky ani jednoho z těchto míst. Dalším okruhem mého zájmu byly mezilidské vztahy v okolí dítěte, zda jsou v rámci rodin v domě pěstovány nějaké sousedské vztahy, přátelství, styk mezi obyvateli paneláku. Zajímalo mne také, jak moc jsou děti zasaženy životním stylem 21. století, jak tráví svůj volný čas na periferii velkého města a zda mají nějaké povědomí či spojení s centrem města. Dalším úkolem sondy bylo prozkoumat, jak se děti po městě pohybují, jestli mají vůbec prostor a čas vnímat nějakým způsobem své okolí, čeho si všímají a proč. Posledním úkolem v rozhovoru bylo vytyčit pozitivní a negativní stránky života na okraji města, zkusit navrhnout změnu k lepšímu.

Po provedení rozhovorů jsem provedla jejich přepisy a pokusila se o otevřené kódování dětských výpovědí. Narazila jsem však na skutečnost, že odpovědi dětí byly místy velmi stručné a konkrétní. To bylo jistě zapříčiněno konkrétními otázkami, které jsem jim pokládala, k čemuž mě nutila situace, kdy dotazovanými byly malé děti. V případě, kdy jsem se pokusila položit otevřenou otázku s obecnější platností, děti většinou nedokázaly odpovědět. Musela jsem se tedy často doptávat, upřesňovat.

Výpovědi respondentů

Rozhovory jsem provedla celkem s pěti žáky ve věku 9-10 let. Všechny tyto děti žijí na periferii Prahy – Matyáš, Tomáš, Anička (sídlíště Černý Most), Dan (sídlíště Horní Počernice) a Karolína (domek v Horních Počernicích). Přepisy rozhovorů přikládám v Příloze 2. (Pozn. Veškeré projevy dětí - ve všech částech výzkumu - uvádím v doslovné citaci, beze změny, včetně pravopisných chyb v písemných projevech.) K výše uvedeným okruhům jsem získala tyto informace:

1) Domov většina dotazovaných chápe jako místo, kde bydlí jejich rodina (rodinu, rodiče, sourozence nebo domácí mazlíčky zmiňují všichni respondenti), a který je chápán většinou jako byt nebo vlastní pokoj. Při dotazu na širší hranice domova pouze jeden zmiňuje hřiště nedaleko domu (Anička), výhled z okna (Dan) nebo zahradu (Karolína). Jeden

z dotazovaných hovoří o svobodě, kterou doma pocítuje (Matyáš: „Můj dům je jako můj hrad.“), zajímavý je postřeh, který k pojmu domov zahrnuje i myšlenky a vzpomínky (Tomáš). K domovu se váže i pocit intimity, soukromí (moje postel, hračky, jídlo). Domov je tedy ve většině případů chápán v užším slova smyslu, okolí domu, město nebo dokonce zemi do něj dotazované děti nezahrnovaly.

2) Život na periferii (aniž bychom s tímto pojmem přímo při rozhovoru operovali) větší část respondentů označila jako život ve městě. Při zdůvodnění poukazovali na množství aut, domů, lidí, hluk a špínu (Matyáš), jedna z dívek mluví o tom, že je tu i centrum (Anička), objevuje se i mínění, že nejde ani o město ani o vesnici (Karolína: „Je to tak půl na půl.“) a také názor, že jde spíše o vesnici (Tomáš). Jeden z chlapců poukazuje při zdůvodnění i na mezilidské vztahy (Matyáš: „Na vesnici se lidi o sebe staraj. A pomáhaj si.“).

3) V otázce výhod a nevýhod života ve městě a na vsi byli malí respondenti většinou zajedno a všichni by preferovali život na vesnici. Důvodem je možnost chovu zvířat (Karolína, Matyáš, Anička), čistý vzduch (Dan, Anička), méně hluku a aut a blízkost přírody (Tomáš, Anička). Výhody života ve městě spatřují děti ve snadné dostupnosti obchodů a dopravy (Tomáš, Dan) a také ve větší koncentraci lidí (Dan: „Určitě je tu víc kamarádů. Že je tu víc lidí.“).

4) Otázka mezilidských a případně sousedských vztahů vyznívá pro město spíše v jeho neprospěch, děti vesměs uváděly, že se sousedy nestýkají a mnohdy je ani neznají, protože se nájemníci často střídají (Tomáš, Matyáš). Někdy vztahy se sousedy děti cítí až negativně (Matyáš: „U nás je to tak, že si naopak ... ubližujou. (?) Třeba, že vezmou láhev od piva a mlátěj se.“) V této souvislosti děti často zmiňovaly vztahy lidí na vesnici jako lepší, hovořily o vzájemné pomoci (Tomáš, Matyáš) a přátelství mezi vesničany (Anička, Karolína: „Že si každý s každým povídá a že tam lidi nejsou tak sami (na vesnici)“).

5) Co se týká pohybu ve městě, všechny děti uvedly, že se do školy nebo na kroužky přemísťují autem s rodiči nebo autobusem (Dan, Anička, Matyáš). Jako důvod uváděly děti větší vzdálenost školy od místa jejich bydliště. S pohybem po městě byl také spojen můj zájem o to, do jaké míry jsou děti schopny vnímat své okolí, jak je ovlivněno rychlým

přemísťováním v dopravních prostředcích a jestli toto okolí vůbec v sobě nese nějaké zajímavé podněty pro dětské oči. Obě dívky uvedly, že cestou pozorují lidi (Anička, Karolína). Většina dětí si všímá domů a hlavně změn, které se udály (Dan, Anička, Karolína, Matyáš), a také vegetace, stromů, rostlin (Anička, Matyáš). Touto otázkou byly většinou děti trochu zaskočeny, přemýšleli nad ní déle. Při dotazování, co je zaujme na domech a stavbách, děti odpovídaly, že je to hlavně výrazná barevnost, která se jim líbí, nebo zajímavé ornamenty, znaky (Anička, Matyáš) nebo nové stavby (Dan). Jeden z dotazovaných uvedl, že cestou nic nepozoruje, protože na dálnici, po které jezdí, nic zajímavého není (Tomáš).

6) Jako náplň svého volného času a hlavně formu odpočinku uvádí větší část respondentů sledování televizních pořadů, pohádek (Anička, Dan, Tomáš), hraní na počítači (Tomáš, Dan), hraní si s hračkami, sourozenci, zvířaty (Dan, Matyáš, Karolína), školní povinnosti (Karolína, Dan). Na dotaz, zda chodí také ven v místě svého bydliště, všechny děti odpověděly kladně, ale většina z nich se venku pohybuje pouze v doprovodu rodičů nebo prarodičů, protože se o ně rodina bojí (Anička, Matyáš, Karolína). Někteří mohou samostatně před dům na hřiště (Tomáš, Dan). Děti také často uvádějí, že navštěvují kroužky nebo sportovní kluby (Matyáš, Tomáš, Anička).

7) Otázka pozitiv a negativ místa, kde žijeme, děti nezaskočila. Uváděly často negativa spojená se znečištěním ovzduší, hlukem, špínou (Dan, Karolína, Anička), zanedbaností a neupraveností okolí domu (Tomáš), vandalismem (Matyáš, Dan). Požadavky na změny k lepšímu se týkaly redukce domů, aut, autobusů, lidí a naopak přidání zeleně. Jako pozitivum děti zmiňovaly hřiště, cyklostezky (Anička, Tomáš).

Interpretace, reflexe

Ve své výzkumné sondě jsem se prostřednictvím rozhovorů s dětmi pokusila dopátrat platnosti zakotvené teorie, která se týká způsobu života současných dětí (a jejich rodičů), v našem případě žijících na periferii Prahy. Tato teorie hovoří o redukci a odumírání společenských aktivit v přelidněných městech, o čím dál větší anonymitě a odcizování se, o upadání mezilidských vztahů. Domov je vnímán pouze jako místo k přespaní, kde je

člověk dokonale izolován od vnějšího nepřátelského světa. Má se za to, že děti tráví velkou část svého volného času u počítače, televizní obrazovky nebo mobilního telefonu a jsou tak bezprostředně ohroženy „digitální demencí“. Životní prostředí velkých měst (a hlavně jejich okrajových částí) je zcela přizpůsobeno pohybu v dopravních prostředcích, to se odráží i na estetické stránce ulic (chybí detaily pro oko pěšího pozorovatele, vše je koncipováno do velkých, nudných ploch, ze všech stran na nás útočí reklamní sdělení). Chybí pěší zóny a veřejná místa k setkávání, shromažďování. V rámci své výzkumné sondy jsem chtěla zjistit, jak se tato obecně přijímaná fakta odráží v úvahách dětí.

Domov většina mnou dotazovaných dětí vnímá v úzkém slova smyslu (byt, pokojíček, dům), což je ale podle mého mínění do velké míry ovlivněno právě věkem dětí, protože širší vnímání svého okolí a jeho zařazování k domovu je vlastní spíše uvažování dospělých, je založené na zkušenosti. I podle Václava Cílka si lidé své kořeny uvědomují až ve vyšším věku⁵⁵. V rozhovorech děti většinou shodně tvrdí, že žijí ve městě a uvádějí podobné identifikační znaky, kterými se město liší od vesnice. Je zde patrná nejen osobní zkušenost, kterou děti mají (pobyt na vsi – babička, chalupa), ale také určité ovlivnění znalostmi nabytými v prvouce, která se touto tematikou zabývá ve všech ročnících. Podobně je to i s mezilidskými vztahy, které jsou dětmi vnímány na vesnici jako lepší, idyličtější. Výpovědi dětí potvrzují anonymitu vztahů v rámci domu na panelovém sídlišti, sousedské vztahy se zde příliš nepěstují. Děti to však nevnímají jako negativum, až na výjimky (Matyáš). Děti si dobře uvědomují rozdíly, výhody a nevýhody života ve městě a na vsi. Taky bez váhání označují, co by bylo dobré změnit v místě, kde žijí, co se jim nelíbí. Je vidět, že si uvědomují rozdíl mezi svými soukromými „opečovávanými“ domovy a neupraveností a chladem veřejných míst, která jsou „územím nikoho“. Velmi citlivě a negativně reagují na projevy vandalismu a odsuzují ho (poničená hřiště). Je to jev, který se jich osobně dotýká. Estetické vnímání dětí je na periferii potlačeno, je to jistě zapříčiněno nedostatkem vhodných podnětů a otupělostí vůči stále stejnému prostředí. Na periferii města se s uměním ve veřejném prostoru setkáváme zřídka a architektura panelových sídlišť také není moc velkým estetickým zážitkem. Děti vnímají pozitivně barevnost fasád a jejich zdobení ornamenty, jsou také citlivé a všímají si dobře změn.

⁵⁵ CÍLEK, Václav. Krajiny vnitřní a vnější. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2010, ISBN 80-7363-042-7

Životní styl dětí, které žijí na okraji města, potvrzuje, že většinu volného času tráví pasivním odpočinkem a pohyb venku je často podmíněn dozorem rodičů. Na druhé straně jsou mnohdy zaměstnané množstvím organizovaných mimoškolních aktivit. Shrnuje bych to konstatováním, že život našich dětí je v současné době méně svobodný (organizovaná činnost, nemožnost volného pohybu venku). Na druhé straně se ale většina rodičů snaží dětem věnovat svůj volný čas a vyrazí s nimi za kulturou nebo sportem.

Výzkumná sonda provedená pomocí rozhovoru s dětmi byla pro mne cennou zkušeností. Narazila jsem při ní na skutečnost, že získávání informací od dětí může být obtížné. Je třeba pečlivě zvažovat formulaci otázek tak, aby jim děti porozuměly, a je těžké vyvarovat se ovlivnění dětí při dotazování. Děti mohou pociťovat ostych a respekt před tazatelem (obzvlášť, když je jím jejich paní učitelka), a to i tehdy, když vztahy mezi oběma stranami jsou dobré. I prostředí (v našem případě třída nebo kabinet) může děti svazovat, nedokáží se uvolnit. Příště bych asi raději zvolila formu kolektivního rozhovoru, při kterém je možné navodit uvolněnější atmosféru, je ale zase náročnější na organizaci. Výzkum jsem doplnila o kresby dětí na téma domov a také jejich písemnými úvahami na toto téma, které jsou předmětem další výzkumné sondy.

4.2 Výzkumná sonda č. 2 – Výtvarné práce dětí

Příprava

Druhou výzkumnou sondu jsem se rozhodla zrealizovat ve formě výtvarné práce, neboť i odborná literatura doporučuje tuto projektivní metodu jako vhodnou v situaci, kdy účastníky výzkumu jsou děti (Švaříček - Šed'ová, Jarkovská)⁵⁶.

Děti (opět žáci „mého“ 4. ročníku) dostaly jednoduché zadání – nakreslit to, co se jim vybaví, když se řekne domov. Záměrně jsem v tomto případě nevolila žádnou motivační činnost, aby děti byly co nejméně ovlivněny a aby jejich výtvarné výpovědi byly opravdu

⁵⁶ ŠVAŘÍČEK, Roman. ŠEDOVÁ, Klára. Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách. 1. vyd. Praha: Portál, 2007, ISBN 978-807367-313-0
JARKOVSKÁ, Lucie. *Nejdřív byli dinosauři a pak se narodila prababička aneb Chvála etnografie ve výzkumu dětí*. Časopis Sociální studia [online]. 2012, [cit. 7. 4. 2019]. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5951/5063

individuální a co nejvíce spontánní. Ze stejného důvodu jsme tentokrát v rámci hodiny neřešili žádný náročný výtvarný problém, ani jsme si neosvojovali žádnou novou výtvarnou techniku. Tvorbě předcházela pouze krátký poslech relaxační hudby, kdy se žáci měli uvolnit po náročném školním dnu, vybavit si své „doma“ a rozmyslet si výtvarné ztvárnění. Samozřejmě jsem si byla vědoma, že výpovědi dětí mohou být ovlivněny prostředím, kde se výzkum odehrává, neboť školní prostředí může děti směřovat ke snaze odvést „pěknou“ a bezchybnou práci podle školních měřítek (i když se je v hodinách výtvarné výchovy snažím vést ke svobodnému projevu). Výtvarnou techniku si děti mohly zvolit podle svého uvážení, skoro všechny se rozhodly pro kresbu pastelkami nebo tužkou (v jednom případě). Jedna dívka zvolila kolorovanou kresbu tuší. Součástí zadání byla i následná ústní autorská interpretace jednotlivých děl.

Prostřednictvím výtvarných výpovědí dětí jsem chtěla získat odpověď na otázku, co děti považují za svůj domov a která jeho část bude pro ně natolik důležitá, že ji si ji vyberou k výtvarnému zpracování.

Výtvarné výpovědi dětí

Po dokončení práce jsme společně s dětmi (v rámci závěrečné reflexe) třídili výkresy podle různých kritérií. Prvním z nich bylo výtvarné zpracování (forma, neboli jak je dílo zpracováno - barevnost, detailnost zpracování), téma práce (obsah, neboli co je v díle zachyceno a také proč – to bylo následně předmětem interpretace samotných tvůrců). Posledním kritériem třídění, které korespondovalo s mým výzkumným záměrem, byl faktografický údaj, zda tvůrce bydlí v obytném domě (většinou se jedná o sídliště) nebo v rodinném domku (většinou jde o novostavby v rámci satelitní zástavby). Toto poslední třídění a následné zamyšlení nad jeho výsledkem bylo zajímavé i pro účastníky výzkumu, děti samotné.

1) Místo bydliště – rodinný domek

Skupina dětí, které bydlí se svou rodinou v rodinných domech, ve svých dílech zachycovala většinou dům samotný nebo jeho části (terasu, schodiště). Častým námětem

byla také zahrada s vegetací, stromy, bazénem, houpačkou nebo domácími zvířaty (Karolína: „Na zahradě máme zvířata, starám se o ně a hraju si tam s nima.“)⁵⁷. Na jediném z výkresů se objevila postava samotného tvůrce – v zahradě u plotu (Lukáš: „To jsem já na zahradě, hraju si tam často i sám.“). Pokud je tématem dům, je většinou detailně propracovaný. Na jedině z prací je zachycen výhled z okna - s kolejemi a vlakem (Adam: „Z okna vidím silnici a koleje, ty jsou hned za ní.“). Interiér domu není zachycen na žádné z prací těchto dětí.

2) Místo bydliště – panelák (nebo „činžák“ ve starší zástavbě)

Tématem prací dětí této druhé skupiny je nejčastěji interiér bytu. Jedná se většinou o jejich pokojíček s oblíbenými věcmi, postel, počítač, mobil, trofeje ze soutěží (Filip: „To jsou moje poháry ze závodů v motokárách, mám je na stolečku hned u postele.“). V jednom případě je zde pokus o zobrazení větší části bytu (Matyáš: „Tady jsem nakreslil můj pokoj a tohle je obývací, tam jsme často všichni spolu.“) a v jednom případě je zobrazen pouze společný rodinný prostor – jídelní část s kuchyní a prostřeným stolem (David: „Nakreslil jsem náš stůl, je kulatý, a kousek obývacího, nevešel se mi ale tam celý.“). V případě Davida je na výkresu patrný smutný odraz aktuálních rodinných vztahů – rodiče se nedávno rozvedli. Na obrázku chybí u stolu čtvrtá židle, prostřeno je také jen pro tři.

Druhým nejčastějším námětem dětí, které žijí s rodinou v bytě je výhled z okna nebo zobrazení celého domu a jeho okolí (Tomáš: „To je náš dům, strom, co máme před domem a tady je pole za domem a cesta, co tam vede.“). Zvláštním námětem jsou herní prvky před domem (Filip: „Nakreslil jsem tyč, co máme před domem a rád na ní šplhám, je na takovém asfaltovém plácku.“) nebo třeba lavička (Ema: „Na té lavičce rádi sedíme a sluníme se, proto jsem ji nakreslila.“). V jednom případě se objevila kresba, která zobrazuje čistě přírodní místo a není zde patrná žádná souvislost s městským prostředím (Anička: „Já jsem nakreslila cestu na chalupě, často tam jezdíme. Jezdím tam ráda a taky je to tam trochu jako můj domov.“).

⁵⁷ Obrázky dětí (obr. 50 – 59) viz. Příloha 3

Interpretace, reflexe

Cílem mé druhé výzkumné sondy bylo dokreslení a upřesnění názorů dětí, jejich percepce a prožívání místa, které považují za svůj domov. Doufala jsem v tomto případě ve větší otevřenost malých respondentů, protože forma výtvarného zpracování by měla být bližší jejich uvažování a vyjadřovací schopnostem. Je však otázkou, do jaké míry hraje v této oblasti roli věk dětí. Je možné, že výtvarný projev dětí ve věku kolem deseti let už ztrácí něco ze spontaneity kresby malých dětí, děti mohou být ovlivněny touhou po školním úspěchu a více přemýšlí nad formou ztvárnění tématu tak, aby výsledek byl co nejdokonalejší. Jak už jsem zmínila výše, školní prostředí může děti ovlivňovat a výsledek trochu zkreslit. Roli zde může sehrát i nastupující období krize dětského výtvarného projevu. Tomu přičítám i skutečnost, že děti (až na jediný případ) nezobrazovaly ve svých pracích lidskou postavu.

Výsledek tohoto vhledu do dětského uvažování hovoří o tom, že děti, které vyrůstají v domku se zahrádkou, vnímají tento jako svůj domov celkově, neomezují se pouze na svůj intimní prostor (pokojíček). Hranice této intimity se u nich pochopitelně posouvá. V části dětských interpretací byla patrná i určitá hrdost na dům, zdůraznění vlastnictví (Nicolette: „Náš dům je nejhezčí v naší ulici.“), zde může hrát roli vliv rodičů na uvažování dítěte. Zvláštní výjimku představuje kresba Adama, který nezobrazil dům ani zahradu, ale silnici, koleje a projíždějící vlak. To je způsobeno asi bezprostřední blízkostí dráhy, která vede za domem a také tím, že Adam má (podle svých slov) vlaky rád a rád je kreslí. Vlak jako téma hodné zobrazení se objevuje i u Karolíny, jejichž pozemek také s dráhou sousedí. Je zřejmé, že je součástí jejich prožívání domova a patří k němu.

Děti, které bydlí v bytech na sídlištích, ve větší míře zachycovaly svůj kousek soukromí v podobě vlastního pokoje s věcmi, ke kterým mají vztah a cítí je jako neodmyslitelnou součást svého domova. V některých obrázcích se objevoval i společný prostor bydlení jako symbol rodinné pospolitosti a sounáležitosti. Zajímavá byla pro mě skutečnost, že se některé z dětí rozhodly zobrazit i okolí svého domu, což by mohlo znamenat, že toto okolí hraje v jejich vnímání domova nějakou roli (pole s cestou za domem, tyč na šplhání,

lavička před domem). Je však nutné poznamenat, že takové práce byly jen tři. Zvláštním případem bylo také zobrazení přírodního prostředí na chalupě (Anička). Přiřítám to tomu, že Anička ráda kreslí přírodní výjevy, je to její oblíbené téma. Také mohla být ve výběru ovlivněna předchozím rozhovorem, který jsem s ní dělala (viz. 1. sonda) a ve kterém označila chalupu jako svůj druhý domov.

4.3 Výzkumná sonda č. 3 – Dopisy kamarádovi

Příprava

Záměrem třetí výzkumné sondy bylo získat podrobnější přehled o tom, jak děti rády tráví svůj volný čas a jakou formu zábavy jim nabízí okolí jejich bydliště. Zvolila jsem k tomuto účelu formu dopisu, abych co nejvíce eliminovala snahu dětí podat „správnou“ odpověď, což by nejspíš hrozilo v případě, kdybych se jich zeptala přímo. Doufala jsem, že dopis kamarádovi, ve kterém ho pozvou k sobě na návštěvu, bude tak trochu maskováním této mé otázky a děti se dají strhnout tou báječnou představou, že k nim poprvé přijede někdo jim blízký a ony se budou moci pochlubit vším, co mají rády.

Zadáním tedy bylo napsat dopis svému kamarádovi nebo kamarádce, který bude mít formu pozvání na návštěvu. Kamarád u nás nikdy nebyl, v dopise mu napíšeme, co všechno budeme společně podnikat, na co se může těšit, co mu u nás doma ukážeme.

Protože se tato forma dotazování ukázala být dětmi dobře přijímána (pracovaly s ochotou a zdálo se, že jsou psaním dopisů zaujaty – poté, co byly ujištěny, že nebude známkován pravopis), rozhodla jsem se se skoro ročním odstupem tuto sondu ještě jednou zopakovat. Rozdíl spočíval v tom, že tentokrát již žáci 5. ročníku psali zvací dopis svému kamarádovi z ciziny. Zajímalo mne, jestli se objeví nějaký posun v uvažování dětí, zapříčiněný jednak ročním odstupem a vyšším věkem dětí, a také tím, že na návštěvu zvou cizince. Bude zde patrná nějaká národní hrdost? Budou se chtít děti pochlubit také něčím jiným, než je jen bezprostřední okolí jejich domovů? Rozšíří se pomyslná hranice jejich domova při těchto úvahách?

Výpovědi dětí

Pro větší přehlednost výsledků této výzkumné etapy jsem výpovědi dětí rozčlenila do dvou tabulek. V tabulkách jsem ještě respondenty rozdělila do dvou skupin – děti, které žijí v domě se zahradou (D) a děti, které bydlí s rodinou v (převážně) panelákovém bytě (B). Bylo by jistě zajímavé rozčlenit ještě účastníky výzkumu na dívky a chlapce, protože i toto členění hraje ve výběru činností (zábavy) velkou roli.⁵⁸ To však nebylo předmětem této výzkumné sondy.

⁵⁸ ČERNOUŠEK, Michal. *Psychologie životního prostředí*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1992, s. 132-135. ISBN 80-7066-550-5

1. Dopis kamarádovi z Čech (žáci 4. ročníku, celkem 17 dopisů)

Druh činnosti, místo zájmu	D*	B*
Hřiště	4	3
Koupání (bazén, aquapark, rybník)	3	1
Hra na vojáky (zbraně)	1	2
Procházka v přírodě	1	1
Zahrada	4	0
Dům, pokoj, hračky	4	1
Sport	4	2
Jídlo	3	3
Počítač, televize	1	4

(* D=dům, B=byt)

2. Dopis kamarádovi z ciziny (žáci 5. ročníku, celkem 21 dopisů)

Druh činnosti, místo zájmu	D	B
Návštěva památek, centra Prahy	3	3
Koupání (bazén, aquapark)	7	8
Hra na vojáky, paintball	0	2
Dům, pokoj, hračky	2	0
Sport	4	4
Jídlo, restaurace	4	3
Počítač, televize	1	5
Kino	3	2
Nákupy	2	0

V první sérii dopisů, které směřovaly ke kamarádům z tuzemska, se okruh zájmů a navrhovaných činností pohyboval v kategoriích uvedených v tabulce a ve většině dopisů se opakoval. Nejčastější nabízenou činností byla návštěva hřiště v blízkém okolí domova nebo sportovní činnosti (fotbal, bruslení, cyklistika, tenis, skateboard). Děti také často slibovaly kamarádům dobré jídlo (maminčina kuchyně, pizza, toasty, zmrzlina) nebo návštěvu bazénu. Poměrně často se také objevovala nabídka sledování filmů v televizi a hraní počítačových her. Děti by se rády pochlubily svým pokojem a hračkami (Lego) a zahradou (houpání na houpačce, ochutnávání zahradního ovoce). Ostatní činnosti, jako například hra na vojáky (Nerf pistole) nebo procházka do přírody, se vyskytovaly řidčeji. Ojedinělými zajímavostmi byla například návštěva květinářství (Natálka: „A poslední zastávka bude květinářství. Jsou tam moc krásné květy...“), divadla, posezení na lavičce (Ema: „Kdybys přijela ke mně, šli bysme před barák a sedli si na lavičku. Na který já ráda sedím. Sedli bychom si na lavičku a povídali si. O různých věcích co jsme si na táboře neřekli.“) nebo i taková činnost, jako je běhání přes koleje.

Druhá sada dopisů, kterou již psali o rok starší školáci, se od první poněkud liší. Zvali v dopise na návštěvu kamaráda z ciziny a to se odrazilo v jejich plánech – objevují se zde návrhy na návštěvu centra Prahy, pražských pamětihodností (Václavské náměstí, Prašná brána, Staroměstský orloj, Pražský hrad, Petřín, ZOO), ale i jiných míst v rámci republiky (Jičín, hory – nespecifikováno, Český ráj). V navrhovaných činnostech ale jednoznačně vede opět plavání (bazény – veřejné i zahradní, aquaparky) a sport (fotbal, trampolíny, jump parky, kolo, brusle, lyžování). Objevují se zde však také nové aktivity – často je to návštěva restaurace (zahrnuto do kategorie Jídlo), kina nebo řidčeji i nakupování. Do pozadí se dostává prohlídka domu, pokojíku nebo hraček, ale lákadlo počítače (hraní her) a televize stále přetrvává. Ojedinělými zvláštnostmi v dopisech byl návrh na týdenní výlet do Řecka (karavanem) nebo návštěva Eiffelovky, chození po výstavách nebo pozvání na narozeninovou oslavu na bowlingu.

Interpretace, reflexe

Mnou provedená třetí sonda si samozřejmě nemůže nárokovat vysokou validitu rozsáhlejšího kvantitativního průzkumu. Jde pouze o letmý vhled do uvažování současných dětí (vzorku běžné předměstské populace) a jejich prožívání okolního světa. Jistou důvěryhodnost by mohl přinést fakt, že se v dopisech objevují podobné oblasti zájmů a až na výjimky se nevyskytují žádné anomálie, které by svědčily o zcela rozdílném životním stylu respondentů nebo jiném hodnotovém žebříčku. Ve výpovědích se může odrážet životní styl jednotlivých rodin – cestování a výlety po republice jsou v některých dopisech zastoupeny více a jsou v kontrastu s pasivním sledováním televize a hraním na počítači, které se vyskytuje zase v jiných. Z přehledu je dobře patrné, že tento druh trávení času nabízejí především obyvatelé bytů (a dodávám, že jsou to ve většině případů chlapci). Je však také vidět, že si děti dobře uvědomují, že tato pasivní zábava nenaplňuje ideální způsob trávení času. To může být zapříčiněno vlivem školy (poslední blok primární prevence ve třídě se tímto tématem zabýval) nebo i rodiny, která se tuto zálibu snaží často redukovat (většinou se vymezuje čas nebo se podmiňuje splněním jiných povinností). Děti nabízejí vedle hraní na počítači i jiné druhy činností, nejčastěji je to zábava při sportu nebo v aquaparku. Samozřejmě se nemůžeme domnívat, že se v dopisech dětí realisticky odráží jejich běžná volnočasová náplň. Jsou tu vyjádřeny spíše jejich touhy a představy, jak by takový ideálně strávený čas měl vypadat.

Zajímavý pro mě byl posun, který se objevil ve druhé sadě dopisů, kdy o rok starší děti zvaly na návštěvu kamaráda z ciziny. Zdá se, že se jejich hranice domova oproti předchozímu dopisu poněkud rozšířily. Nechtějí už s kamarádem zůstat jen v okolí svého domu nebo bytu, hrát si na blízkém hřišti nebo na zahradě a kopat si na nedalekém plácku. Chtějí ho vzít na výlety, do restaurace a do kina nebo do hor. Jako by se přiblížily o krok k dospělosti, což je patrné i pro učitele, kterému se v páté třídě „jeho“ děti proměňují před očima. Někteří se chtějí pochlubit i Prahou (jejím centrem a památkami), o jejíž historii se v tomto období učí ve vlastivědě. V některých dopisech se objevují plány na výlety (hrady, zámky, města v ČR). Je možné, že se tak trochu stávají i evropskými občany, může o tom vypovídat návrh na výlet do Řecka nebo do Francie. Hranice se

posouvají a pro naše děti určitě nejsou ostatní evropské země tak vzdálené, jako byly kdysi pro nás.

4.4 Výzkumná sonda č. 4 – Volné psaní

Příprava

Svou poslední výzkumnou sondu jsem se rozhodla s dětmi zrealizovat metodou tzv. volného psaní. Děti v mé třídě jsou s ní dobře obeznámeny, protože ji pravidelně používáme v rámci výuky. Jde o variantu brainstormingových aktivit, která slouží k utřídění myšlenek, nalézání nových či netradičních souvislostí a nápadů. Je možné ji použít před začátkem práce nad novým tématem nebo i jako reflektivní aktivitu. Děti jsou při ní vyzvány, aby po dobu několika minut (nejčastěji tři až pěti) psaly k zadanému tématu vše, co je napadá. Neměly by se při psaní zastavit, vracet se k napsanému, opravovat si chyby, přepisovat napsané. Korekturu textu mohou děti udělat dodatečně, jestliže se s ním dále pracuje. Text není známkován a nikdo by neměl být nucen ke sdílení přede všemi, když nechce. Výsledný text slouží především pro potřebu pisatele (může sloužit třeba i jako příprava na slohovou práci), ke sdílení ve dvojicích nebo malých skupinkách, je možné prezentovat přede všemi jen zajímavé části textu nebo nápady.

Pro poslední část výzkumu jsem tedy vybrala volné psaní na téma Domov. Mým záměrem bylo docílit u dětí toho, aby zaznamenaly proud myšlenek a svobodných asociací bez dlouhého přemýšlení nad formulacemi a správnou pravopisnou podobou textu. Vycházela jsem rovněž z předpokladu, že výpovědi ve formě volného psaní budou „opravdovější“ a nebudou mít podobu vzorných slohových prací, kde se někdy vyhýbáme některým sdělením třeba pouze proto, že je nedokážeme výstižně formulovat. Po skončení psaní sdílely děti své texty ve dvojicích a některé práce tvůrci četli i pro všechny ve třídě. Po skončení hodiny jsem děti (dobrovolníky) požádala o zapůjčení jejich prací pro mé výzkumné účely. Byla jsem potěšena tím, že mi práce přinesla většina dětí, považují to za projev důvěry.

Výpovědi dětí

Všechny děti ve svých textech vyjádřily k domovu pozitivní vztah a často vyjadřují vděčnost, že takový domov mají (Terka: „Jsem ráda, že máme střechu nad hlavou“.). K detailnějšímu popisu domova se děti neuchylovaly, někdy oceňovaly jeho estetické kvality a zmiňovaly jeho velikost (Sára: „Máme to tam i prostorné a taky je to tam hezké.“ Anička: „... byt je sice malý, ale já si v něm užiju spoustu radosti a zábavy.“). O domově mluví jako o místě, kde mají své soukromí, kde je vše dovoleno a kde je vše, co potřebují. Skoro všichni zmiňují svou postel (Lukáš: „Mám tam svou postel, která je boží, skoro nikde se mi nespí tak, jako doma.“ Jára: „Moje postel je velká a hebká.“), důležitou součástí je také lednice, skříň s osobními věcmi, hračky, domácí mazlíčci. Rodinu jako součást domova zmiňuje většina dětí (více dívky). V jednom z dopisů je vyjádřena i touha po bydlení bez rodičů a sourozenců, text pak postupně přerůstá do projekce vlastní budoucnosti a budoucí rodiny (Matyáš – viz. Příloha 5). Do výpovědí děti zahrnují i činnosti, které jsou s domovem spojené, hraní na počítači, mobilu nebo herní konzoli, sledování televize (většinou chlapci), hraní si se sourozenci nebo s rodiči. Pouze v jediném textu se objevila i zmínka o domácích povinnostech, vlastně tvoří podstatnou součást této pozoruhodné výpovědi (Marian- viz. Příloha 5). Zahrada nebo okolí domu je zmiňováno minimálně (a to i u dětí, které bydlí v rodinném domku). V jednom z dopisů se v úvaze objevuje i možný budoucí „meziplanetární“ přesah obsahu slova domov (Linda – viz. Příloha 5). V několika textech se objevuje i obava ze ztráty nebo změny domova a přání, aby se to nikdy nestalo (Daník: „Všude se cítím dobře, ale doma nejlíp. Domov nikdy nechci ztratit.“).

Interpretace, reflexe

V poslední sondě, která můj malý výzkum završuje, jsem se pokusila o přímý vhled do pocitů dětí, které se svými rodinami žijí na okraji velkého města 21. století. Jaké myšlenky a představy jim běží hlavou, když se řekne domov? Posunul se pro ně nějak význam a náplň tohoto slova ve srovnání s jejich rodiči nebo prarodiči? Jak moc je ovlivňuje prostředí, ve kterém žijí? Jednoznačné odpovědi na tyto otázky samozřejmě můj

malý průzkum nemůže přinést. Když se ale pokusíme číst mezi řádky dětských výpovědí, může nám ledacos napovědět. Domov se současným městským dětem poněkud „scvrkl“ do čtyř zdí jejich bytů a domů. Svědčí o tom jejich poslední výpovědi. Příčinou mohou být nové druhy zábavy (internet, počítačové hry, sociální sítě), které je od vnějšího světa izolují. Domov je pro ně místem soukromí, svobody a odpočinku od okolního světa, který je často přeplněný lidmi (dopravní prostředky), hlukem a vjemy všeho druhu. Michal Černoušek nazývá městské prostředí přesyceným.⁵⁹ Mezigenerační rozdíl v percepci prostředí domova je více než zřejmý. Rodiče dnešních dětí trávili mimo zdi svého pokoje a bytu mnohem více času než jejich potomci. Touha po kontaktu s vrstevníky je nutila jít ven bez ohledu na počasí nebo roční období.

Na druhé straně, jak už jsem zmínila výše, mají dnešní děti mnohem větší možnosti mimoškolního vyžití, ve kterém je rodiče většinou podporují (a mnohdy i přetěžují). Je zajímavé, že domov pro drtivou většinu dětí neznamena plnění domácích povinností, pomoc v domácnosti. Může to být jen náhoda, že je děti většinou nezmiňují? Nebo jsou od nich rodiči osvobozeny? Zaujalo mě, že v textech dětí také často zaznívá obava ze ztráty domova. Mít svůj domov nemusí být samozřejmostí. Může to být odraz skutečnosti, že existují lidé, kteří svůj domov ztratili a tito lidé jsou skuteční. Můžeme je potkat před supermarketem, jejich stany a přístřešky vidíme kolem dráhy při cestě vlakem. Hovoříme o nich i ve škole, přemýšlíme, jak jim pomoci. Zaznívala by tato obava i v textech jejich rodičů, když byli dětmi? Věřím, že ne.

Domov je místo, kde jsou shromážděny nejen materiální věci a dobré jídlo, ale je také místem rodinné pospolitosti. O tom svědčí texty dětí jednoznačně. To, že rodinu zmiňují především dívky, je asi fakt biologicky daný. Dovolím si tedy tento výzkum zakončit slovy jedné z dívek, Kačky, která bydlí s rodinou na sídlišti na Černém mostě:

„Domov je pro mě skrýš před zlými věcmi. Doma se cítím bezpečně. Mám to tam hodně ráda. Svůj domov bych nikdy nechtěla vyměnit za žádný jiný hlavně proto že jsme tam zažily spousty krásných zážitků a hodně vzpomínek o které bych nechtěla nikdy přijít.

⁵⁹ ČERNOUŠEK, Michal. *Psychologie životního prostředí*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1992, s. 72. ISBN 80-7066-550-5

Doufám, že na krásně strávený čas nikdy nezapomenu. Když si představím sebe jako malé dítě vidím jak jsem doma s celou rodinou jak se smějeme a trávíme tam hodně času. Nejrači jsem u sebe doma je tam mnohem víc zábavi než někde jinde. Přísloví všude dobře doma nejlíp mám nejradši, protože si myslím že to je pravda. Alespoň to tak cítím.“

5 Didaktická část

Úvodem

V didaktické části své práce jsem se pokusila navrhnout výtvarnou řadu, která je inspirovaná prostředím města a jeho percepcí. Výtvarná řada je určena primárně pro děti na prvním stupni základní školy, ale s malými úpravami by se samozřejmě dala použít i pro děti mladší nebo pro děti na 2. stupni. Časová dotace pro jednotlivé úkoly počítá s dvěma vyučovacími hodinami, ale v některých úkolech, kde je součástí i činnost venku, může být časová náročnost vyšší a je třeba si čas rozvrhnout trochu jiným způsobem. Z toho vyplývá i poněkud náročnější organizace, která je způsobena pobytem venku, prací ve skupinách, pohybem po okolí atd.

Inspirací pro některé z úkolů mi byla psychogeografie, což je disciplína, která se zabývá lidským vnímáním okolního světa, krajiny, města a jeho odrazem v našem vědomí. Zabývá se také způsoby, jakými se lze vymanit ze stereotypního přijímání města, ve kterém se pohybujeme, jak ho lze poznat jinak. Vycházela jsem hlavně z knihy Michala Černouška *Psychologie životního prostředí*, která pro mne byla zdrojem cenných poznatků, ať už šlo o proces vnímání, stereotypy v chování v různých prostředích, mentální mapování města nebo podprahové vnímání našeho okolí.⁶⁰

Zasazení výtvarné řady do RVP ZV spočívá hlavně v orientaci na vnímatelské aktivity. Rozvíjení smyslové citlivosti, zejména pak reflexe a vztahy zrakového vnímání ke vnímání ostatními smysly, ale také uplatňování vlastní imaginace a následná komunikace a sdílení myšlenek jsou obsahem výtvarných úkolů. Vzhledem k tematickému zaměření výtvarné řady se zde uplatní i mezipředmětové vztahy (vlastivěda, přírodověda, český jazyk) a průřezová témata (OSV, EV, MKV a další). Domnívám se, že jsou rozvíjeny všechny klíčové kompetence, kompetence k učení, k řešení problémů, komunikativní, sociální a personální, občanské i pracovní.

⁶⁰ ČERNOUŠEK, Michal. *Psychologie životního prostředí*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1992, ISBN 80-7066-550-5

V závěrečné části didaktického oddílu se věnuji práci sdružení CAMP (Centrum pro Architekturu a Městské Plánování), které jsme s dětmi navštívili a zúčastnili se jejich edukačního programu.

5.1 Tematická výtvarná řada „Město známé i neznámé“

Námět č.1: Objevování města hmatem

Motivace: Všimli jste si někdy, kolik zajímavých struktur mají předměty, které nás každý den obklopují a které míváme při cestě městem (kresba dřeva, mříže, ploty, dlažba atd.)? Zkusili jste si někdy takový povrch „okusit“ hmatem, přejet po něm rukou? Mohli bychom jej nějak výtvarně zachytit? Zkuste to a objevte v okolí školy takové zajímavé povrchy. Pokuste se o jejich záznam pomocí frotáže nebo otisku. Pracujte ve skupinách a pořádejte album zajímavých struktur z vašeho okolí.

Výtvarná technika: frotáž pomocí uhlu, rudky, otisk do hlíny

Výtvarná kultura: Max Ernst⁶¹, Jindřich Štyrský⁶², Toyen⁶³, surrealismus

Otázky k reflexi: Jak se vám spolupracovalo ve skupině? Kdo byl „očima“ a kdo „rukama“ vaší skupinky? Podařilo se vám objevit a zaznamenat zajímavou strukturu, které jste si nikdy dříve nevšimli? Kterého „úlovku“ si nejvíce ceníte a proč? Podle čeho by se daly jednotlivé frotáže (otisky) seskupit (např. pravidelnost, nepravidelnost, typy linií, velikost, přítomnost nebo nepřítomnost grafických znaků, číslic, písmen)?

Námět č. 2: Krása starých zdí

Motivace: Představovali jste si někdy, že skvrna na zdi, rýha, oprýskaná omítka, puklina v dlažbě nebo v betonu se může něčemu podobat? Že nám může něco připomínat a tak trochu v naší mysli ožít? Děje se to většinou, když máme čas se zadívat a nechat naše myšlenky plynout (na autobusové zastávce, v čekárně u lékaře, před usnutím...). Zkuste

⁶¹ Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Max_Ernst,

⁶² Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Jindřich_Štyrský,

⁶³ Dostupné z: <https://cs.wikipedia.org/wiki/Toyen>

pátrat v ulicích po takových místech, hledejte zajímavé „obrazy“, které zanechal čas nebo lidé na zdech a omítkách domů. Zaznamenejte je pomocí fotoaparátu a ve škole potom překreslete. Pomocí barev pak doplňte svou představu, nechte ji ožít.

Výtvarná technika: fotografický záznam, kresba uhlím, rudkou, tužkou, pastelkami, suchými pastely

Výtvarná kultura: Vladimír Boudník⁶⁴, explosionismus

Otázky k reflexi: Jak moc těžké pro vás bylo objevit na obyčejných místech něco neobyčejného? Podělil ses o svou představu se spolužáky? Jak moc tě ovlivnily představy ostatních? Jsi spokojený s tím, jak se ti podařilo zachytit svou představu?

Námět č. 3 – Město v mé hlavě

Motivace: Když se potřebujeme v neznámém městě někam dostat, použijeme mapu nebo plánec města. Jak je to ale doma, v našem městě? Tam to přeci známe a žádnou mapu nepotřebujeme, nosíme ji v hlavě. Jak ale taková mapa v naší hlavě vypadá? A je u všech obyvatel daného místa stejná? Nahlédni do mapy ve své hlavě a pokus se ji zaznamenat. Nejde o kartografickou přesnost, ale o odraz našich myšlenek a představ. Vyznač a zdůrazni (barevně, obrázkem) na své mapě místa, která jsou pro tebe důležitá (dům, zastávka autobusu, stanice metra, škola, obchod, dům kamaráda, babičky), ostatní místa zaznamenej jen schematicky.

Výtvarná technika: kresba tužkou, tuší, pastelkami, pastely

Výtvarná kultura: Jana Kasalová⁶⁵

Otázky k reflexi: Najdi spolužáka, který bydlí blízko tvého domu, a porovnejte své mapy. Jsou stejné? (Nejsou.) V čem se liší? Proč myslíš, že to tak je? Jsou na tvé mapě nějaká „bílá místa“, tzn. místa, kde jsi nikdy nebyl a vůbec nevíš, jak to tam vypadá a co se tam nachází? Ukaž je svému spolužákovi a zeptej se ho, jestli je zná on. Zamyslete se ve dvojici nebo trojici nad tím, proč to tak je.

⁶⁴ Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Vladim%C3%ADr_Boudn%C3%ADk

⁶⁵ Dostupné z: <http://www.kasalova.eu/>

Námět č. 4 – Neznámá místa

Motivace: V minulém úkolu jsme poznali, že naše mentální mapa města má spoustu „bílých míst“. Je to tím, že se ve městě pohybujeme po navyklých trasách (které jsou většinou ty nejkratší) a vůbec nás nenapadne z nich někdy sejít a vydat se jinou cestou. Napadlo vás někdy cestou do školy vydat se jinudy? Jít jinou ulicí a možná trochu delší cestou? Objevit třeba něco zajímavého, co se tam nachází? Vydejte se společně na procházku vašim městem podle předem zadaného algoritmu (schématu), od kterého se nesmíte odchýlit (např.: jdi vždy druhou ulicí vlevo, pak první vpravo a pak první opět vlevo). Pokud je to možné, rozdělte se do dvou skupin, z nichž každá půjde podle jiného schématu. Po cestě si zaznamenávejte zajímavosti (náčrtek, popis, fotografie), se kterými se cestou setkáte. Nasbírejte cestou zajímavé nálezy z míst, kudy jste procházeli – kamínky, větvičky, písek, šišky. Sdílejte pak ve třídě své zážitky, vyprávějte druhé skupině, co jste viděli nebo zažili. Podělte se o své nálezy a vyprávějte o místě, kde jste je našli.

V rámci motivace je možné dětem pustit krátký (8 min.) Hackenschmiedův film Bezúčelná procházka⁶⁶.

Výtvarná technika: skica, fotografie

Otázky k reflexi: Bylo pro vás zajímavé se vydat do neznáma podle „návodu“? Jaký to byl pocit? Co vás po cestě zaujalo a proč? Jak se vám podařilo zprostředkovat a sdílet své prožitky s druhou skupinou? Protnulý se někde vaše cesty?

Námět č. 5 – Pohyb městem

Motivace: Všimli jste si, že se na různých místech pohybujeme jinak? Jinak se pohybujeme, když přecházíme rušnou křižovátku a jinak, když si prohlížíme obrazy v městské galerii. Jinak se budeme pohybovat v gotické katedrále, kde cítíme vůni kadidla a mramoru a jinak ve velkém nákupním centru nebo v bance, i když jsou to všechno velké

⁶⁶ Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=JOnRAHj_gf8

budovy vytvořené lidmi. Prostředí, ve kterém se nacházíme, vnímáme všemi smysly a ono nás zavazuje a vybízí k určitému chování. Pokuste se pomocí pantomimy napodobit chůzi nebo jiný druh pohybu v určitém prostředí a zkuste společně hádat, o které místo se jedná. Zkuste na velký balicí papír pomocí různě vedených linií zaznamenat různé druhy pohybu. Pokuste se zachytit rychlost, rytmus, pravidelnost nebo nahodilost a jiné kvality pohybu.

Výtvarná technika: kresba nebo malba (gestická)

Otázky k reflexi: Jsi spokojen s výsledkem své práce? Pojmenuj tři vybrané práce svých spolužáků (napiš na lísteček a přilož k práci). Porovnej, jestli to, jak působí tvá práce na ostatní, se shoduje s tvým záměrem, s tím, co jsi chtěl vyjádřit. Bylo pro tebe obtížné zaznamenat pohyb kresbou nebo malbou? Jak jsi postupoval?

Námět č.6 – Zvuky mého města

Motivace: Co všechno můžeme slyšet, když jsme ve městě? Jaké jsou typické zvuky města? Kdybychom mohli město vnímat pouze sluchem, bylo by pro nás jiné? Myslíš, že bys se zavázanýma očima poznal, na jakém místě se ve městě nacházíš? Zkus se zaposlouchat do zvuků města a uhodnout, o jaký zvuk se může jednat (databáze zvuků města dostupná na www.sonicity.cz). Zkuste ve dvojici popsat vybrané zvuky. Jak vypadají, mají nějaké vlastnosti (výška, délka, síla, opakování, zesilování, zeslabování, rytmus, barva, melodie...)? Které jsou nám příjemné a které nepříjemné? Vyber si dva zvuky a pokus se je výtvarně zachytit. Použij barvy nebo barevné papíry.

Výtvarná technika: malba temperou, koláž z barevných papírů, kresba pastelem

Výtvarná kultura: Milan Grygar⁶⁷

Otázky k reflexi: Proč sis vybral právě tento zvuk, co tě na něm zaujalo? Když sis zvuk představoval, měl nějakou barvu a tvar? Zkus najít mezi ostatními pracemi takovou, o které si myslíš, že zobrazuje stejný zvuk jako tvoje práce. Zdůvodni proč. Myslíš, že lidé, kteří nevidí a vnímají město pouze sluchem, by zvuky zobrazili nebo popsali jinak než my?

⁶⁷ Dostupné z: <https://www.artlist.cz/milan-grygar-2554/>

Námět č. 7 – Tváře domů

Motivace: Když procházíme městem, setkáváme se s množstvím staveb a každá z nich je trochu jiná. Záleží na tom, kdy a za jakým účelem byla postavena, a také na tom, jakou ji její stavitel vtiskl podobu. Tuto podobu, „tváře domů“, nazýváme architektura. Podívejte se, jak vypadají fasády domů ve městě, jaké mají ozdoby (procházka do centra nebo fotografie různých stavebních slohů). Jsou všechny domy v jedné ulici stejné? Jak a čím jsou jejich průčelí ozdobena? Jaké prvky jsou použité na fasádách domů? Navrhněte sami takový dům a dejte mu tvář. Pracujte s liniemi i hmotou, vytvořte si linoryt podle vlastního návrhu a společně pak vytiskněte na dlouhý pruh papíru celou ulici sestavenou z vašich domů.

Výtvarná technika: linoryt nebo rytí do polystyrénové matrice, tisk

Výtvarná kultura: ukázky architektonických stylů a prvků⁶⁸

Otázky k reflexi: Jak se ti líbí „tvář“ tvého domu a jak se ti líbí celá ulice? Ve kterém z domů bys chtěl bydlet? Jak by se ti líbilo procházet ulicí, ve které by byly všechny domy stejné? Jak je to ve vaší ulici, na vašem sídlišti? Má tu každý dům svou tvář?

Námět č. 8 – Mýtus našeho města

Motivace: Četli jste někdy nějaké pověsti, které se týkají konkrétního místa nebo města? O čem nebo o kom vyprávějí? Znáte nějakou pověst nebo legendu, která by se přímo týkala našeho města (městské části, obce)? Zkuste si ji připomenout a převyprávět. Zahrajte si na staré kronikáře (nebo pohádkáře) a zkuste společně takovou „novou“ pověst vymyslet. Může se týkat památného stromu, stavby, kapličky, náměstí, rybníka, názvu obce nebo nějaké její části. Pracujte ve dvojicích, sepište krátký příběh a doplňte jej ilustrací.

Výtvarná technika: malba temperou nebo kolorovaná kresba tuší

Otázky k reflexi: Jak jste se cítili jako tvůrci legendy? Bylo pro vás těžké objevit ve svém okolí něco, co by si zasloužilo být opředeno pověstí, tajemstvím? O čem by pověst

⁶⁸ Dostupné z: <http://www.archslohy.estranky.cz/>

vzniknout nikdy nemohla? Zkuste se zamyslet nad tím, jak by se vaše legenda mohla změnit předáváním z generace na generaci, co by z ní mohlo zmizet, nebo se v ní naopak objevit. Jsou pověsti a tradice v nich obsažené pro obyvatele daného místa důležité? Proč?

Námět č. 9 – Opuštěné město

Motivace: Zkusili jste někdy přemýšlet nad tím, jak města kdysi vznikala? Jak asi museli dávní lidé bojovat s divokou přírodou, aby jí vyrvali kousek úrodné půdy a prostoru pro stavbu svých obydlí? Jaká je situace dnes? Jaká je podoba městské přírody (ekologický přesah)? Představte si, co by se asi stalo s dnešním městem, kdyby ho opustili všichni jeho obyvatelé. Zkuste si ve dvojicích říci, jak by asi takové město vypadalo za deset, padesát nebo sto let. Pokuste se takový rozpad města a jeho pevných ploch (zdí, chodníků) zachytit v prostoru i v ploše. Znázorněte, jak si příroda bere město zpět, naznačte rozpadání, prorůstání. Použijte čtvrtky, tvrdé kartony, krabice a barevné bavlnky a nitě.

Výtvarná technika: lineární kompozice v prostoru (variace: koláž)

Reflexivní otázky: Jaký jste měli pocit, když jste přemýšleli nad ztvárněním rozpadu, destrukce? Můžeme najít taková opuštěná a rozpadající se místa i v našem městě? Kde? Je to spíše na jeho okraji nebo třeba i uvnitř města?

Námět č. 10 – Noční město

Motivace: Pohybovali jste se někdy po městě v noci? Jak město v noci vypadá, co vás napadne jako první? Je v něm tma nebo je něco z něj vidět? Je v nočním městě více tmy nebo světla? Jaké má město v noci barvy? Zavři oči, staň se na chvíli nočním chodcem a zkus zachytit barvami, co asi vidíš.

Výtvarná technika: barevný tisk na tmavý podklad (čtvrtku), použití různých předmětů pro tisk (bublinková fólie, zátky, hrnky, ruličky od toaletního papíru) – menší děti, malba prstovými barvami, práce s temperou a špachtlí

Výtvarná kultura: František Hudeček⁶⁹, Jakub Špaňhel⁷⁰

Reflektivní otázky: Jsi spokojený s výsledkem své práce? Udělal bys teď něco jinak? Podařilo se ti vystihnout atmosféru nočního města? Co vše v noci ve městě žije, svítí, popřípadě se pohybuje? Jak by asi vypadalo noční město bez světél? Bylo by z něj něco vidět?

5.2 Reflexe realizovaných výtvarných úkolů

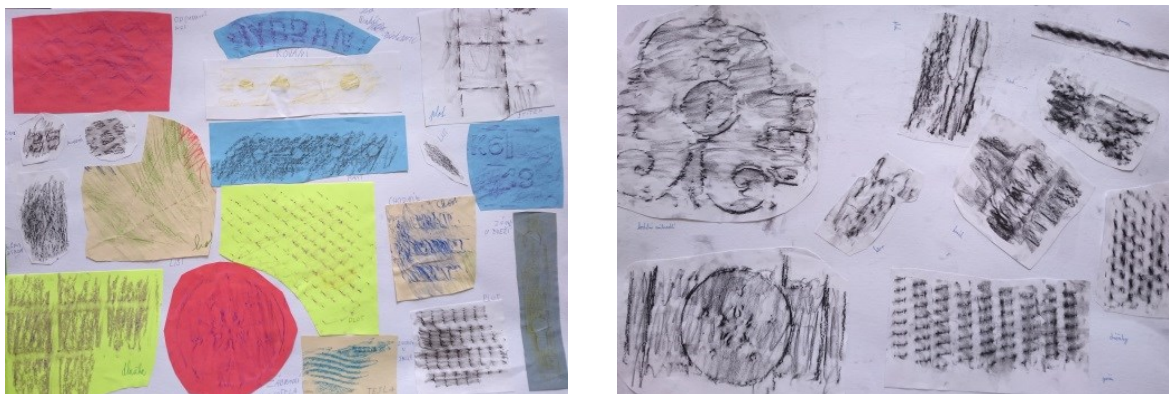
Objevování města hmatem (námět č. 1)

Tento úkol jsem realizovala s žáky „mojí“ čtvrté třídy. Cílem hodiny bylo přimět děti, aby se pozastavily nad denně míjenými předměty ve svém okolí a zkusily pro sebe objevit jejich krásu a zajímavost, která může spočívat právě v jedinečné struktuře těchto věcí. Děti byly motivované objevitelským charakterem této práce, navíc ještě i tím, že šlo o týmovou činnost. Na práci venku se těšily. Před samotným zadáním úkolu jsem je ještě pomocí krátké prezentace seznámila s frotáží jako s výtvarnou technikou, kterou všichni dobře známe a je ve školní praxi hojně využívána, ale už méně ji známe jako součást výtvarného umění. Dětem jsem ukázala některá díla Maxe Ernsta z cyklu *Histoire naturelle* a také práce Štýrského a Toyen, jejichž součástí je frotáž. Děti již tyto umělce znaly z našeho předchozího námětu, jímž byl Sen, což bylo přínosné a snad pro některé i motivující. Během samotného sběru frotáží měly některé skupiny tendenci soutěžit a toužily jich nashromáždit co nejvíce. Snažila jsem se jim během práce vysvětlit, že v tomto případě nejde o soutěž, o množství, ale o kvalitu nasbíraných prací a o dobré oko, které zajímavý reliéf umí objevit. Když děti lepily nashromážděné frotáže a diskutovaly při práci o tom, kde kterou z nich objevily, napadlo mě, že pro příště by bylo zajímavé vytvořit velkou mapu okolí školy a do ní jednotlivé frotáže vlepit podle místa jejich nálezu. Zajímavé by také bylo frotáže a struktury dokreslovat a propojovat navzájem (což by mohla být varianta práce pro starší žáky). Zajímavá byla pro mne závěrečná reflexe, ve které jsme výsledné koláže třídili podle různých kritérií (barevnost, velikost „vzorků“, přítomnost písma, obrázku, pravidelnost, přírodní a umělé struktury atd.). Na většinu kritérií třídění přišli

⁶⁹ Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Franti%C5%A1ek_Hude%C4%8Dek

⁷⁰ Dostupné z: <https://www.artlist.cz/jakub-spanhel-1174/>

tvůrci sami a myslím, že toto zamyšlení na závěr přispělo k naplnění pedagogického cíle – uvědomění si pestrosti zdánlivě nezajímavých povrchů, které nás obklopují a snad i probuzení větší senzitivity vůči svému okolí. Velmi potěšující bylo pro mne zjištění, že děti jaksi samozřejmě zařadily frotáž do svého výtvarného rejstříku a vrací se k ní i při jiných výtvarných úkolech, když mají volnou ruku při výběru výtvarné techniky.

Obr. 33 - Práce žáků (9-10 let), skupinová práce

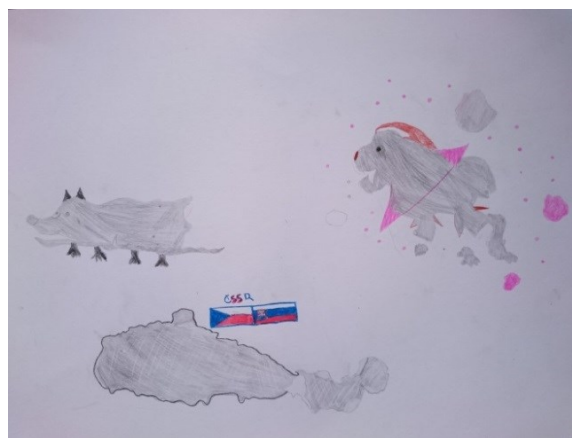
Krása starých zdí (námět č. 2)

Součástí dalšího úkolu byla opět práce v terénu. Realizovala jsem ho s žáky páté třídy (se skoro ročním odstupem od realizace předchozího námětu). Jsem si vědoma, že informační technologie hrají v životě současných dětí důležitou roli a myslím, že je zbytečné se tomuto trendu nějak stavět na odpor. Spíše je třeba najít nějakou cestu, jak je zařadit do tvůrčích činností a ukázat dětem cestu, jak se nestávat jejich otrokem, ale umět je smysluplně využívat. Proto jsem při tomto námětu zařadila i práci s mobilním telefonem, který nám posloužil jako nástroj k zachycení zajímavých odrazů zubu času na zdech a omítkách. Děti tentokrát pracovaly ve dvojicích, tak, aby vždy měla dvojice k dispozici fotoaparát (mobil). Opět jsem se před započatím práce snažila děti motivovat a postavit následný úkol na jejich předchozích zkušenostech. Diskutovali jsme o tom, co všechno nám můžou připomínat náhodné obrazce na oprýskaných zdech a zda se nám už někdy stalo, že jsme v nich něco uviděli. Postřehy a vzpomínky dětí byly zajímavé a přesvědčily mě o tom, že i dnešní děti (ačkoli jsou v dnešním vizuálním světě do velké míry konzumenty už „hotových“ obrazů) jsou schopné zapojit svou imaginaci a nechat ožít

své představy – staré zdi podle jejich vzpomínek ožívaly např. na podestě schodiště u babičky ve starém činžáku nebo třeba na toaletě na chalupě. Jako další motivační prvek jsem zařadila vyprávění o osobnosti Vladimíra Boudníka a jeho dokreslování a rámování starých zdí doplněné fotografiemi. Při práci venku jsem potom byla překvapená tím, že se nenašel nikdo, kdo by byl zcela bezradný a nedokázal nic zajímavého na zdech (a chodnících) objevit. Spíše naopak jsem se setkala s tím, že se dvojice nemohly shodnout, co dříve vyfotit (to se pak projevovalo i při překreslování ve třídě, kdy se partneři dohadovali, kterou z fotografií zvolit pro realizaci, často jich pak dělali několik). Je pravda, že vycházkovou trasu jsem si předem sama prošla a volila cestu kolem zajímavých zdí, protože oprýskané zdi už dnes nejsou tak běžné, jako v době Boudníkovy tvorby. Je také pravda, že složení dětí v této třídě je takové, že většina z nich je zcela otevřená a přístupná veškerým novým poznatkům, jsou zvědaví a nebojí se experimentovat. Zároveň klima ve třídě je výborné, děti se nebojí výsměchu a vzájemně se podporují, pomáhají si. To se projevilo i při závěrečné reflexi, kdy jsme vždy několika slovy oceňovali jednotlivé práce a nápady.

Obr. 34 – Bariš (11 let), Daník (10 let)

Obr. 35 – Lukáš (10 let), David (10 let)

Obr. 36 – Filip (10 let), Matyáš (11 let)

Obr. 37 – Tomáš (10 let), Dan (10 let)

Město v mé hlavě (námět č. 3)

Tento výtvarný úkol jsem realizovala v návaznosti na předešlý a podařilo se mi ho propojit i s tématem, kterým jsme se právě v té době zabývali ve slohu, což bylo téma *Můj kraj* (popis krajiny, vyhledávání informací o obci a jejím okolí, turistické zajímavosti, občanská vybavenost atd.). Tematika psychogeografie a mentálního mapování města je velmi zajímavá, ale zároveň předpokládá už jistý stupeň abstraktního myšlení, schopnosti odpoutat se od reality. Na tuto skutečnost jsem narazila i při realizaci tohoto námětu a práci jsem byla nucena přizpůsobit věku dětí. Jako motivaci a uvedení do tématu jsem zařadila diskuzi o mapách (jaké existují druhy map, kde se s nimi můžeme setkat, k čemu nám slouží, jaká je historie mapování). Děti si přinesly z domova různé mapy na ukázkou, prohlíželi jsme si je a zjišťovali, co vše je v nich možné najít. Na interaktivní tabuli jsme si ukazovali i mapy satelitní, historické, obrázkové a seznámili jsme se i s prací výtvarnice Jany Kasalové, která se kartografií inspiroje ve svém díle. V diskuzi jsme dále přešli k mentálním mapám. Myšlenkové mapy děti znají, protože s nimi často pracujeme v rámci výuky. Snažili jsme se tedy najít nějaké styčné body mezi kartografickým a mentálním mapováním. Po této úvodní motivační práci jsme se společně pokusili najít naši jedinečnou mapu, kterou nosíme ve své mysli. Zjednodušeně jsem dětem vysvětlila základní prvky takové naší vnitřní mapy (odrazu města, který nosíme ve své mysli), jako jsou cesty (trasy), uzly, okraje, oblasti, významné orientační prvky (Kevin Lynch, Michal Černoušek). Na konkrétních příkladech z našeho města jsme tyto prvky demonstrovali.

Byla jsem v pokušení modelovat dětem vše na své vlastní mentální mapě, kterou jsem si vypracovala, ale nakonec jsem se rozhodla je tímto způsobem neovlivňovat. Při práci samotné jsem ale narazila na neschopnost některých dětí se odpoutat od realistického (přesného) záznamu. Byly bezradné při představě, že „se jim na papír vše nevejde“. Někteří pochopili rychle, že jde o jakési zjednodušení a zvýraznění důležitých bodů, které jsou ale pro každého jiné. Myslím, že se tu projevovala rozdílná úroveň vývoje myšlení dětí, některé už byli schopné jistého abstraktního uvažování, jiným to dělalo obtíže a stále se snažily držet se reality („Jak to mám udělat, když tam potřebuji mít školu, ta je pro mě důležitá, ale je moc daleko od našeho domu?“). Další otázkou byl způsob, jakým budou důležitá místa zvýrazněna. Domluvili jsme se na odlišném barevném ztvárnění, popřípadě i na textu vloženém do mapy. Domnívám se, že starší děti by si s úkolem poradily snáze. Nicméně si myslím, že práce na úkolu byla pro děti i pro mne přínosem. Já si opět uvědomila, jak důležité je přizpůsobit úkoly věku dětí a děti zase při závěrečné reflexi ocenily práce druhých, podivily se, jak může být vnímání našeho okolí rozdílné, a to i u těch, kteří bydlí v našem sousedství. Hledali jsme také na mapách „bílá místa“, území, o kterých nevíme skoro nic, i když jsou třeba v našem blízkém okolí. Hovořili jsme o tom, proč to tak je, i jestli je to tak v pořádku.

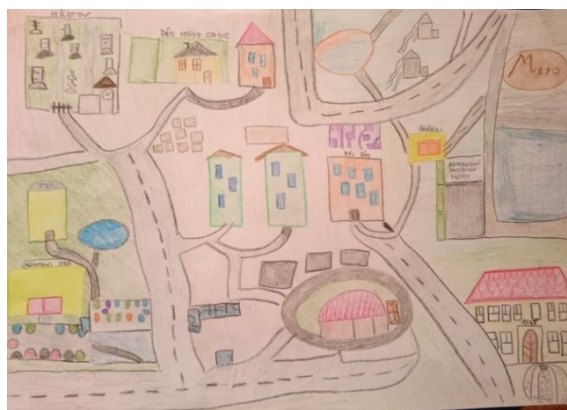
Obr. 38 – Lukáš (10 let)

Obr. 39 - Sára (11 let)

Obr. 40 – Tomáš (10 let)

Obr. 41 – Terežka (10 let)

Zvuky mého města (námět č. 6)

Další úkol výtvarné řady je postavený na uvědomění si různých způsobů vnímání svého okolí, v tomto případě jde o transformaci zvukových podnětů a jejich kresebnou (nebo malebnou) parafrázi. Jde o úkol v tradičním pojetí výtvarné výchovy poněkud nezvyklý (ani ne tak pro děti, jako spíše pro jejich učitele). Já měla práci trochu zjednodušenou tím, že děti už podobný úkol plnily (po návštěvě výstavy Františka Kupky a absolvovaném edukačním programu jsme se ve škole zabývali výtvarným ztvárněním hudby a děti tato práce velmi zaujala). V rámci motivační části jsme se zamýšleli nad tím, jaké zvuky ve městě vnímáme, jaké jsou pro nás příjemné a nepříjemné, zda existují nějaké typické městské zvuky a s jakým jsou spojené prostředím, jestli bychom se zavázanýma očima poznali, na jakém jsme místě v našem městě. Hovořili jsme i o dalších smyslech, které zapojujeme při vnímání, zmínili jsme čich a vybavovali si i čichové obrazy městského prostředí. Zmínili jsme se i o lidech, kteří jsou o nějaký smyslový podnět ochuzeni (nevidomí, neslyšící) a představovali si, jaké je asi jejich vnímání okolního prostředí. Využila jsem internetových stránek, na kterých je k dispozici celá škála zvukových nahrávek, a děti zkoušely uhodnout, o jaký zvuk v jakém prostředí se jedná. Zkoušeli jsme také popisovat vizuální podobu zvuků, v jaké formě a v jakých barvách kdo jaký zvuk „vidí“. Potom si každý vybral dva z vyslechnutých zvuků a ty výtvarně zachytil. Výtvarnou techniku jsem nechala tentokrát na výběru dětí, většinou volily malbu temperou, kresbu pastely nebo i koláž z barevných papírů. Zaujalo mne, že většina dětí

zvolila barevné ztvárnění, je možné, že byly ovlivněny Kupkou, u kterého barvy hrály významnou roli, a když jsme hudbu ztvárňovali, o barvě v hudbě jsme hodně mluvili. Zvuky tedy potom měly také barvu. V reflexi jsme pak hádali, který zvuk autor ztvárnil a proč si to kdo myslí. Autor měl pak poslední slovo. Reflektivní část hodiny jsme realizovali v rámci čtení, ve dvouhodinovém bloku na ni nezbyl čas.

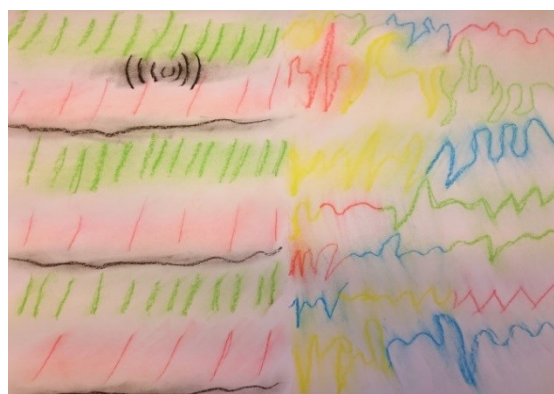
Obr. 42 – Nicolette (11 let)

Obr. 43 – Linda (11 let)

Obr. 44 – Marián (10 let)

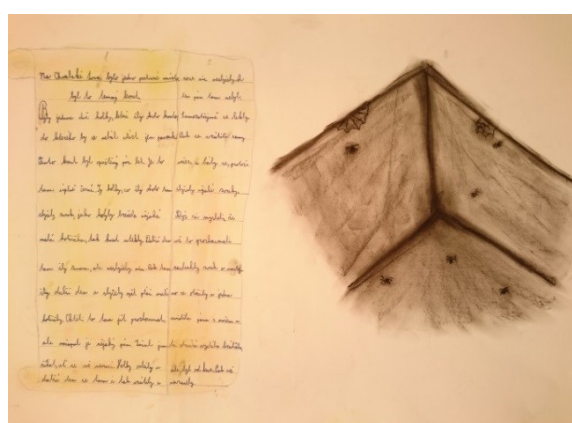
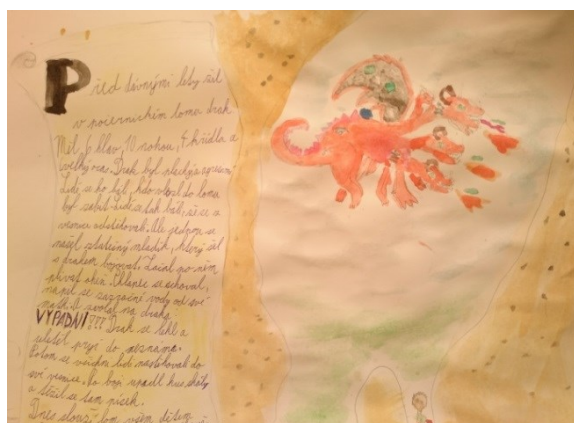

Obr. 45 – David (10 let)

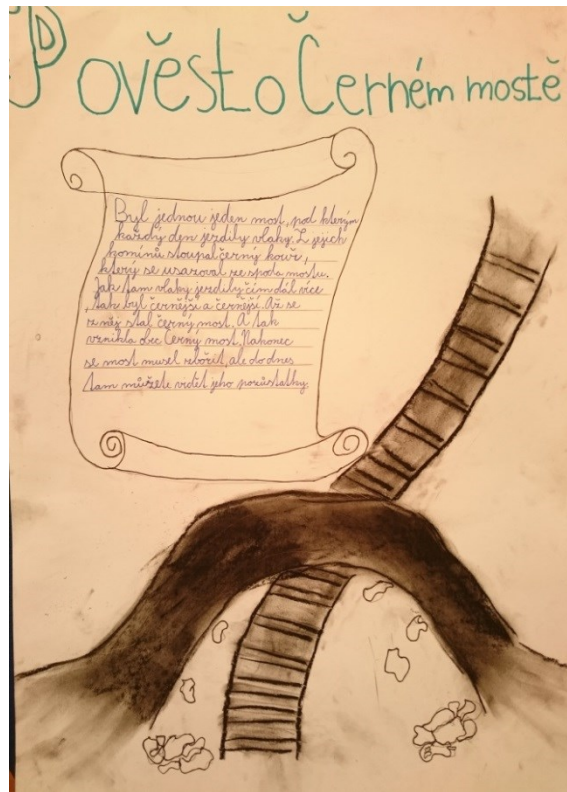
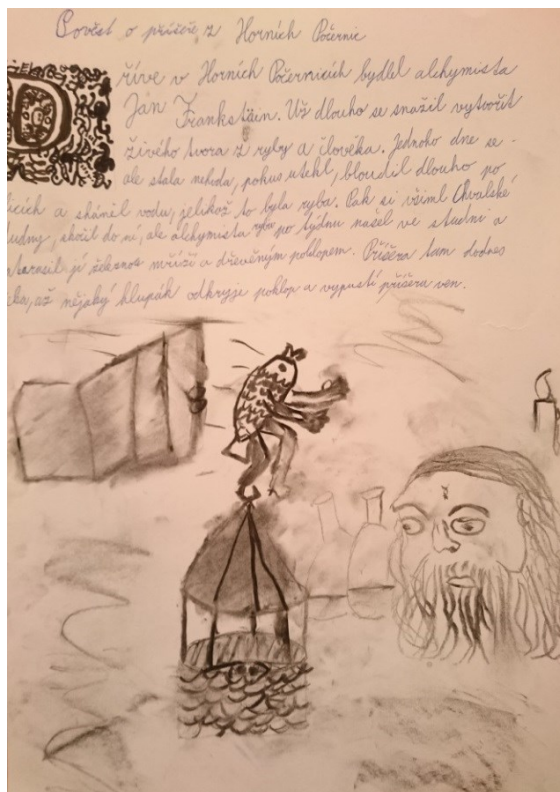
Mýtus našeho města (námět č. 8)

Mýty a legendy hrají v našem životě nezastupitelnou roli, jsou součástí naší národní identity, tradic, spojují nás s našimi předky, dávají nám pocit zakořeněnosti v našem světě. Děti je rády čtou, mají-li k tomu příležitost a ještě raději jim naslouchají. Bohužel je znají

čím dál méně, jak jsem již zjistila během své pedagogické praxe. V rámci literární výchovy jsme se už žánrem báje či pověsti zabývali, takže v motivační části hodiny jsme měli na čem stavět. Zjistili jsme, že báje se nemusí pojít pouze s osobností, ale velmi často jsou jimi opředená i místa v krajině nebo ve městě, domy, hrady, města, jeskyně, propasti, stromy. Pro ilustraci jsme si přečetli pověst O Macoše a O Faustově domě. Připomněli jsme si legendu o vzniku jména naší obce (Horních Počernic) a také pověst O víle Ohnivce, která také patří k počernické tradici. Potom děti dostaly za úkol vymyslet a ilustrovat pověst, která by se týkala jejich obce. Pracovaly ve dvojicích, které utvořily podle toho, ve které obci (nebo její části) žijí. Práce děti zaujala, rády tvoří krátké příběhy a ve třídě jsou i některé děti, které samy píší své knihy. Psaní a autorské tvorby se věnujeme i během našich čtenářských dílen. Také rády pracují ve dvojicích nebo skupinách a diskutují. Práce spojená s psaním však byla časově náročnější, než jsem předpokládala a museli jsme jí nakonec věnovat dva bloky výtvarné výchovy. Všichni se chtěli pochlubit svou prací a přečíst ostatním, jakou legendu vymysleli. V rámci reflexe jsme se pak společně zamýšleli jednak nad obsahem jednotlivých příběhů, ale také nad tím, čím jsou pro nás takové legendy zajímavé nebo přínosné. Velmi mě potěšilo a příjemně překvapilo, že z úst dětí zazněl i názor, že pověst může sloužit „taky k tomu, abychom to místo měli rádi a třeba ho někdo nezničil“. To mne přesvědčuje o tom, že děti cítí, že je důležité si k místu, kde žijeme, budovat vztah a snad jsme tímto výtvarným úkolem k tomu trochu přispěli.

Obr. 46 – Jarda (10 let), Karolína (11 let) Obr. 47 – Kája (10 let), Natálka (11 let)

Obr. 48 – Tomáš (10 let), Marián (10 let) Obr. 49 – Tereza (11 let), Katka (10 let)

5.3 CAMP – Centrum architektury a městského plánování

SETKÁNÍ S ARCHITEKTUROU

Jednoho chladného březnového rána se žáci 5. B vypravili do centra Prahy na zajímavou exkurzi. Navštívili jsme CAMP (Centrum Architektury a Městského Plánování), které sídlí v areálu Emauzského kláštera nedaleko Karlova náměstí. Byl zde pro nás připraven program spojený s tvůrčí dílnou, který nás blíže seznámil s činností této instituce, jejímž hlavním úkolem je především zlepšit veřejnou diskuzi o rozvoji Prahy. CAMP funguje jako místo setkávání a informační centrum, pořádají se tu přednášky odborné i pro širokou veřejnost, projekce, výstavy a také akce pro děti a mládež.

Již po cestě do CAMPu jsme obdivovali historické budovy – dvě špičky klášterního kostela Panny Marie, strašidelný Faustův dům i obrovské prostranství Karlova náměstí. V centru nás pak mladí kustodi seznámili s činností instituce, v temném sále s unikátní velkoplošnou projekcí jsme se mohli obdivovat zajímavým návrhům, které pomáhají zlepšit životní prostředí v našem městě. Na interaktivní mapě jsme pak vyhledali a vytiskli mapu s okolím naší školy a ve skupinkách pátrali a vyhledávali nefunkční a zanedbaná místa, která by se dala nějak přetvořit a najít pro ně lepší využití. Ze všech dětí se stali zapálení architekti a architektky. Ve skupinách zaznívala vážná diskuze, děti vše zaznamenávaly do pracovních listů. Na konci programu jsme pak mohli zjistit, jak je to s našimi vytipovanými lokalitami i kdo je jejich vlastníkem. Nahlédli jsme i do historických map Horních Počernic a podivili se, jak se změnila naše kdysi zemědělská obec obklopená úrodnou půdou.

Ale to ještě nebylo vše. Na děti totiž čekala bojovka v areálu Emauzského kláštera. Děti tu ve skupinkách pátraly po zajímavých místech, s pomocí plánek a návodných indicií číslovaly místa na mapkách. Orientace některých byla obdivuhodná, stejně tak zápal všech ostatních. Počasí nám přálo a dětem se ani nechtělo zpět dovnitř na svačinu a na cestu domů. Exkurze se všem líbila a rozšířila opět trochu naše obzory. Jestliže chceme být vnímavými občany, kterým není jedno, co se děje s městem za zdmi jejich bytů a domů, je třeba začít právě u dětí.

Petra Pauchová, učitelka

(článek uveřejněný v dubnu 2019 v HPZ – Hornopočernickém zpravodaji)

Na závěr didaktické části své práce jsem se rozhodla zařadit zmínku o mladé instituci nazvané CAMP, která byla založena r. 2017 pod patronací IPR (Institut plánování a rozvoje hlavního města Prahy) a funguje jako jeho informační centrum. Jde o instituci otevřenou široké veřejnosti – odborníkům i laikům, jak je zmíněno výše v článku. Myslím, že jde o zásadní počín směrem ke zlepšení diskuze o věcech veřejných, na kterou jsme v naší zemi nebyli moc zvyklí. Centrum pořádá velké množství akcí, ze kterých je možné vybrat si podle oblasti svého zájmu, je možné si zde v klidu a pěkném prostředí posedět,

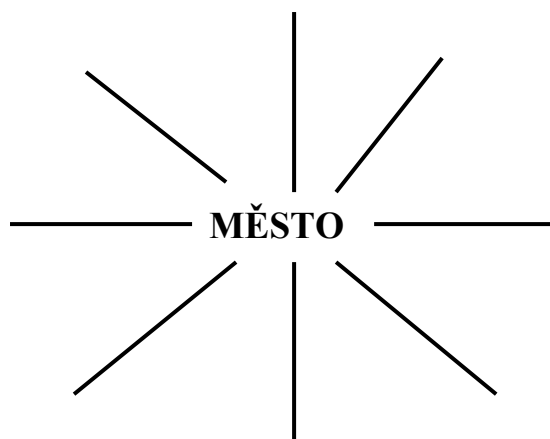
občerstvit se, začíst se do některého z titulů bohaté tematicky zaměřené knihovny nebo si zde knihu zakoupit.

CAMP nabízí také mnoho programů pro školy a pořádá zajímavé odpolední akce pro děti v rámci cyklu Objevujeme město, které jsou vždy nějak spojeny s fungováním našeho hlavního města (například prohlídka Podolské vodárny, areálu Pražských služeb, žižkovského vysílače a mnoho dalších). Programy pro školy jsou primárně určeny starším studentům (2. stupeň ZŠ a střední školy), ale při naší návštěvě v CAMPu jsem se přesvědčila, že je zde k vidění spoustu zajímavých věcí i pro mladší žáky. Mladí průvodci, kteří dětem i mně vše ochotně a trpělivě vysvětlili, se lehce přizpůsobili dětem mladší věkové kategorie. Dokázali poutavě promluvit o zajímavých projektech a nadchnout děti pro jejich samostatnou práci. Byl to pro nás všechny opravdu nevšední zážitek a já si s hrdostí zase jednou připadala jako občan vyspělé a kulturní evropské země. K poznatkům, které jsme tu získali, se určitě budeme znovu vracet a já věřím, že v mnoha dětech utkvělo toto setkání s naším městem natrvalo. Je nutné v nich vzbudit potřebu diskuze o veřejných věcech a přijímat ji jako něco samozřejmého. Protože v městském prostředí, na jehož podobě máme nějaký podíl, se nám bude lépe žít, budeme si vážit společného prostoru a snad se v něm budeme i rádi spolu setkávat.

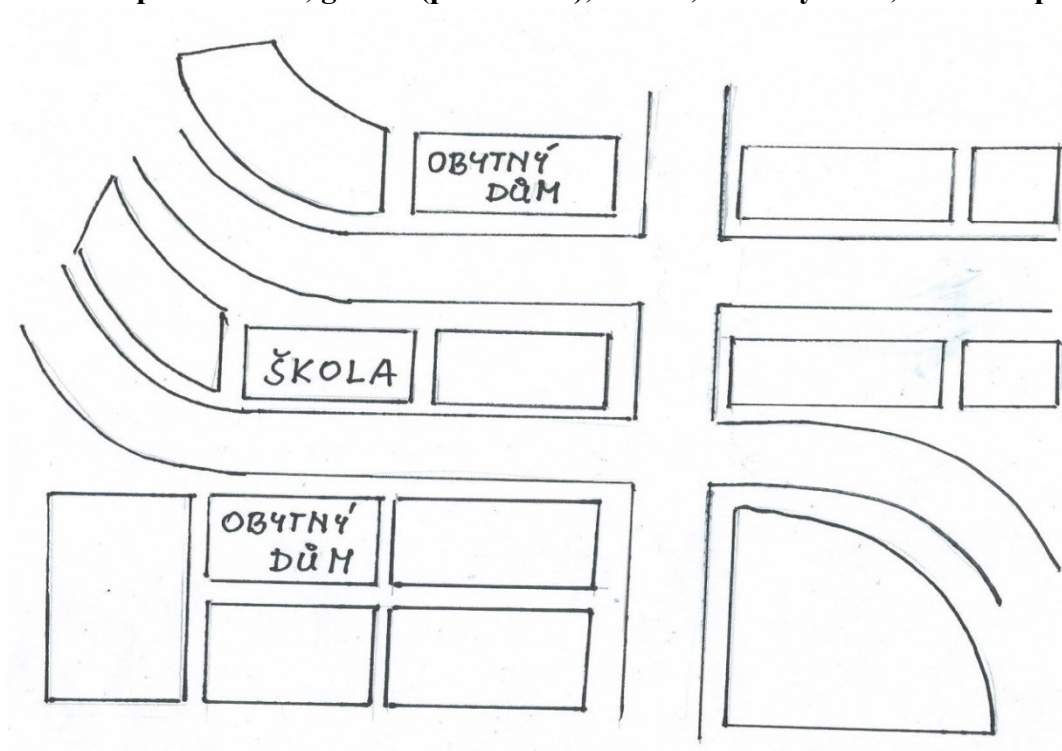
Na samý závěr přikládám návrh pracovního listu, který jsem vypracovala pro školáky 1. stupně ZŠ a který je možné využít v hodině tematicky zaměřené na město a jeho fungování. V současné době není bohužel příliš běžné, aby bylo učivo o architektuře a urbanismu součástí našich ŠVP, i když rámec RVP ZV by zařazení této tematiky učitelům asi umožňoval. Dostáváme se tak do situace, kdy žáci umí na obrázku rozpoznat všechny typy antických sloupů, ale architektura, která je bezprostředně obklopuje, pro ně zůstává bezejmenná. Myslím si, že toto téma patří k základním pilířům všeobecné vzdělanosti a rozhledu občana kulturního státu a neměli bychom na něj při vzdělávání dětí zapomínat.

5.3.1 Pracovní list – Moje město

1. Doplň myšlenkovou mapu

2. Prohlédni si pláněk části města a doplň prázdná místa. Vyber si z nabídky:
restaurace, obchod s oděvy, bazén, park, obytný dům, kavárna, sběrný dvůr, hřiště, obchod s potravinami, garáže (parkoviště), školka, městský úřad, obchod s počítači

Svůj výběr zdůvodni, diskutujte ve dvojicích:

„Vedle školy jsem umístil, protože“

3. Navrhni nový interiér svého pokojíčku (1) a prostranství před vaším domem (2):

1)	2)
----	----

Na jakém obrázku se ti lépe pracovalo? Proč?

4. Najdi na silnici slova, která se týkají města. Zbývající písmena doplň postupně do tajenky.

NKOSTELRADNICEÁSBĚRNÝDVŮRPOŠTAŠŠKOLKADIVADLODKANÁL

--	--	--	--

**MUZEUMMOSTOVOZOVKAAUTOMOBILMOSTMNÁDRAŽÍTAMVAJ
OBCHODOPARKOVIŠTĚBANKAVTRŽNICEBENZÍNOVÁPUMPA**

MĚSTO JE _ _ _ _ _ .

Závěr

Když jsem se začala zabývat tématem své závěrečné práce, vůbec jsem netušila, jak široká a zajímavá tematika se přede mnou v průběhu práce otevře. Byla jsem samozřejmě nucena vydat se některou z cest a pokusit se (i za cenu velkého okleštění tématu) vytvořit ucelenou práci. Svou pozornost jsem tedy zaměřila především na město a jeho periferii, nejen proto, že pražské předměstí je domovem mým i domovem dětí, které učím, ale také proto, že problematika současné zhoubně bující městské periferie (která jako by neměla nikde konce) je otázkou velmi aktuální. Sama tuto situaci vnímám velmi citlivě, protože mi před očima mizí krajina mého dětství a prožívám tedy ztrátu místa osobně. Tam, kde byla dříve úrodná půda a polní obory pro zvěř, rostou obludné šedé krabice obřích skladů a mezi nimi nekonečné plochy asfaltových silnic. Satelitní zástavba je dalším problémem, objevuje se všude v okolí Prahy a zcela mění podobu krajiny. Ve své práci jsem se také dotkla panelových sídlišť, našeho národního fenoménu, který by sám o sobě byl zajímavým námětem samostatného pojednání. Cílem práce bylo, kromě teoretického zmapování tématu, přinést výzkumné poznatky týkající se dětského prožívání předměstského prostředí, které je pro nás domovem. Jsem si vědoma, že můj malý výzkum nepřináší žádná převratná nebo překvapivá zjištění, pro mne však byl cestou, jak si utřídit myšlenky, jak se přiblížit dětskému uvažování a vytěžit z těchto poznatků něco navíc pro sebe i pro mou práci s dětmi. Ve výtvarné řadě, kde jsem se částečně opírala o výtvarnou kulturu, která byla městem inspirována, jsem se pokusila o zprostředkování jiného pohledu na naše okolí, ozvláštnit jeho přijímání a vyburcovat i smysly, které k jeho percepci používáme jen zřídka nebo nevědomky.

Byla bych ráda, kdyby má práce byla pro někoho inspirací, jak „vyučovat město“, protože si myslím, že je třeba ho dětem zprostředkovat nejen jako pár vět v učebnici vlastivědy, ale jako reálný živoucí organismus, o který je třeba pečovat a nebýt k němu lhostejný.

Seznam použitých informačních zdrojů

- BALEKA, Jan. *Výtvarné umění. Výkladový slovník*. 1.vyd.Praha:Academia, 1997, ISBN 80-200-0609-5
- BELZOVÁ, Denisa. *Modlitba za něco, co odchází*. Brno: Fakulta výtvarných umění, 2015, disertační práce
- BERGANTOVÁ, Polana a kol. *Dějiny českého výtvarného umění VI (1958-2000)*. 1.vyd. Praha: Academia, 2005, s. 405. ISBN 80-200-1487-X
- BERGANTOVÁ, Polana a kol. *Dějiny českého výtvarného umění V – VI*. 1.vyd. Praha: Academia, 2005, ISBN 80-200-1390-3, 80-200-1487-X, 978-80-200-1488-8
- CÍLEK, Václav. *Krajiny vnitřní a vnější*. 2.dopl.vyd. Praha: Dokořán, 2010, ISBN 80-363-42-7
- CÍLEK, Václav. *Makom. Kniha míst*. 1.vyd. Praha: Dokořán, 2004, ISBN 80-86569-8
- ČERNOUŠEK, Michal. *Psychologie životního prostředí*. 1.vyd. Praha: Karolinum, 1992, ISBN 80-7066-550-5
- DAY, Christopher. *Duch a místo*. 1.vyd.Brno:Era, 2004, ISBN 80-86517-95-0
- FULKOVÁ, Marie. *Diskurz umění a vzdělávání*. 1.vyd. Jinočany:H&H,2008, ISBN 978-80-7319-076-7
- GEHL, Jan. *Města pro lidi*. 1.vyd.Brno: Partnerství, 2012, ISBN 978-80-260-2080-6
- HALÍK, Pavel. KRATOCHVÍL, Petr. NOVÝ, Otakar. *Architektura a město*. 1.vyd. Praha: Academia, 1996, ISBN 80-200-0245-6
- HENDL, Jan. *Kvalitativní výzkum*. 2.vyd. Praha: Portál, 2008, ISBN 978-80-7367-485-4
- HNILIČKA, Pavel. *Sídelní kaše*. 1.vyd.Brno:Era, 2005, ISBN 80-7366-028-8
- HODROVÁ, Daniela. *Citlivé město*. 1.vyd. Praha: Akropolis, 2006, ISBN 80-86903-31-1
- HRŮZA, Jiří. *Město: Praha*. 1.vyd.Praha:Odeon, 1989, ISBN 80-207-0065-X
- KOHOUT, Michal. TICHÝ, David. TITTL, Filip. *Sídliště, jak dál?* 1.vyd. Praha: ČVUT, 2016, ISBN 978-80-01-05905-0
- KROUTVOR, Josef. *Praha mizerná*. 1.vyd. Praha: Pulchra, 2016, ISBN 978-80-7564-010-9
- LACHNITOVÁ, Šárka. *Domov jako vizitka*. Praha: PedFUK, 2005, diplomová práce
- LYNCH, Kevin. *Obraz města*. 1.vyd. Praha: Bova Polygon, ISBN 80-7273-094-0

- NORBERG-SCHULZ, Christian. *Genius loci: Krajina, místo, architektura*. 2.vyd. Praha: Dokořán, 2010, ISBN 978-80-7363-303-5.
- PETROVÁ, Eva. *Skupina 42*. 1.vyd. Praha: Akropolis (GHMP), 1998, ISBN 80-85770-67-9
- ROESELLOVÁ, Věra. *Řady a projekty ve výtvarné výchově*. 1. vyd. Praha: Sarah, 1997, ISBN 80-902267-2-8
- ŘIHÁČEK, Tomáš. ČERMÁK, Ivo. HYTYCH, Roman a kol. *Kvalitativní analýza textů: čtyři přístupy*. Brno: Masarykova univerzita, 2013, ISBN 978-80-210-6382-2
- SLÁDEČEK, Jaroslav. *Architekti CZ*. 1.vyd. Praha: Grada, 2015, ISBN 978-80-247-5404-8
- STAŇKOVÁ, Jaroslava. ŠTURSA, Jiří. VODĚRA, Svatopluk. *Pražská architektura*. 1.vyd. Praha, 1991, ISBN 80-900209-6-8
- ŠEVČÍK, Jiří. MORGANOVÁ, Pavlína. DUŠKOVÁ, Dagmar. *České umění 1938-1989 /programy /kritické texty/dokumenty/*. 1.vyd. Praha: Academia, 2001, s. 36. ISBN 80-200-0930-2
- ŠVAŘÍČEK, Roman. ŠEĐOVÁ, Klára. *Kvalitativní výzkum v pedagogických vědách*. 1.vyd. Praha: Portál, 2007, ISBN 978-807367-313-0
- VOLF, Petr a kol. autorů. *Město mezi domy. Rozhovory s architekty*. 1.vyd. Praha: Gasset, 2009, ISBN 978-80-87079-05-8

Slovníky:

- KOL. AUTORŮ. *Slovník cizích slov*. 2.vyd. Praha: Encyklopedický dům spol.s r.o., 1996, ISBN 80-90-1647-8-1
- KOL.AUTORŮ. *Slovník antické kultury*. Praha: Nakladatelství Svoboda, 1974
- KOL. AUTORŮ. *Všeobecná encyklopedie v osmi svazcích*. 1.vyd. Praha: Diderot, 1999, ISBN 80-902555-8-2 (6. svazek)

Články v elektronických časopisech:

- JARKOVSKÁ, Lucie. *Nejdřív byli dinosauři a pak se narodila prababička aneb Chvála etnografie ve výzkumu dětí*. Časopis Sociální studia [online]. 2012, [cit. 7.4.2019]. Dostupné z: https://journals.muni.cz/socialni_studia/article/view/5951/5063

RYSKA, Petr. *Praha neznámá – Ořechovka*. [online]. [cit. 2019-04-12].

Dostupné z: <https://www.prahaneznama.cz/praha-6/stresovice/orechovka-1-cast/>

ŠIMÁČEK, Petr. SZCZYRBA, Zdeněk. ANDRÁŠKO, Ivan. KUNC, Josef. *Humanizace postsocialistických sídlišť – směřování k lepší kvalitě života*. Životné prostredie [online]. 2015, [cit. 20.3.2019].

Dostupné z: <https://docplayer.cz/5617552-Humanizace-postsocialistickych-sidlist-smerovani-k-lepsi-kvalite-zivota.html>

TEMELOVÁ, Jana a kol. *Budou česká sídliště místy bydlení chudých?* Era 21, roč. 9, č. 1 [online]. 2009, [cit. 15.9.2018].

Dostupné z: <https://www.era21.cz/cs/clanky/clanky/>

VENCÁLEK, Jaroslav. *Nepochopit genia loci, znamená nepochopit život člověka v krajině*. Geografické informácie 11. UKF Nitra, s.216-217 [online]. 2007, [cit. 15. 9.2018].

https://inis.iaea.org/collection/NCLCollectionStore/_Public/43/130/43130918.pdf

Další internetové zdroje:

<http://www.artslexikon.cz/>

<https://www.wikipedia.org/>

<https://www.artlist.cz/>

<https://www.youtube.com/>

<http://www.archslohy.estranky.cz/>

Použité obrázky:

Obr. 1 - Český ráj (foto Sdružení Český ráj)

Dostupné z: https://im.novinky.cz/mynews/727/137276-top_foto1-rwv15.jpg [cit. 30.8.2018]

Obr. 2 - Menhir – Klobuky

Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Klobuky_CZ_Zkamenely_pastyr_093.jpg [cit. 30.8.2018]

Obr. 3 – Mikulov (foto Jitka Sobotková)

Dostupné z: <https://jupigo.com/kam-na-vylet/zamek-mikulov-s-tajemnou-jeskyni/> [cit. 30.8. 2018]

Obr. 4 – Ještěd

Dostupné z: <https://www.kudyznudy.cz/aktivity-a-akce/aktivity/dominantni-jested-s-hotelem-a-krasnym-rozhledem.aspx>

Obr. 5 – Genius loci – freska z Pompejí

Dostupné z: <https://misfitsarchitecture.com/2015/03/18/architectural-myths-16-genius-loci/> [cit. 30.8.2018]

Obr.6 - Caspar David Friedrich, Poutník nad mořem mlh, 1817
Dostupné z: https://1gr.cz/fotky/idnes/11/011/org/OKS384dc2_obraz.JPG [cit. 31.8.2019]

Obr. 7 - Praha, sídliště Jižní město
Dostupné z: https://1gr.cz/fotky/idnes/12/053/org/JBS4378e7_jizak.jpg [cit. 15.9. 2018]

Obr. 8 – Sídlíště Halen u Bernu (foto Tomáš malý)
Dostupné z: https://www.casopisstavebnictvi.cz/satelity-zatim-postradaji-svoji-zakladni-ideu-koncepcni-mysleni_N297 [cit.15.9. 2018]

Obr. 9 – Praha - sídliště Velká Ohrada
Dostupné z:
https://cs.wikipedia.org/wiki/S%C3%ADdli%C5%A1t%C4%9B_Velk%C3%A1_Ohrada [cit. 15.9.2018]

Obr. 10 – Komunitní zahrada Jižní město
Dostupné z: <https://www.kokoza.cz/work/komunitni-a-mestska-zahrada-vidimova/> [cit.15.9.2018]

Obr. 11 – Říčany u Prahy
Dostupné z: https://www.idnes.cz/bydleni/stavba/jak-se-zije-v-satelitech-okolo-prahy-skutecne-pribehy-pravych-satelitanu.A101022_144044_reality_bdp_web [cit.15.9.2018]

Obr. 12 – Koloděje u Prahy
http://www.vitejtenazemi.cz/cenia/index.php?p=doprava_a_rozvoj_mest&site=doprava [cit.15.9.2018]

Obr. 13 – Vlívání města do krajiny (Liberec)
Foto: archiv autorky práce

Obr. 14 - Průmyslové sklady (Ml.Boleslav)
Foto: archiv autorky práce

Obr. 15 - Jan van Eyck - Madona kancléře Rollina, asi 1435
Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Madona_kancel%C3%A9%C5%99e_Rolina [cit.18.2.2019]

Obr.16 - Antonín Slavíček, Jatky v páté čtvrti, 1905
Dostupné z: <http://www.rodon.cz/malir-dila/antonin-slavicek-73/jatky-v-pate-ctvrti-1905--304> [cit.18.2.2019]

Obr.17 - Jakub Schikaneder, Večerní ulice, 1906
Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Soubor:Jakub_Schikaneder_-_Evening_Street_-_Google_Art_Project.jpg [cit. 18.2.2018]

Obr. 18 - Karel Holan, Předjaří na periferii (Letná), 1928
Dostupné z: <http://www.artopos.net/predjari-na-periferii/> [cit.20.2.2019]

Obr. 19 - František Gross, Libeň, 1945
Dostupné z: <http://www.isabart.org/person/35/works> [cit. 20.2.2019]

Obr. 20 - František Hudeček, Svědek, 1943
Dostupné z: <http://www.muoz.cz/sbirky/obrazy--44/frantisek-hudecek--324/> [cit. 20.2.2019]

Obr. 21 - Kamil Lhoták – Příprava k odletu, 1941
Dostupné z: <http://www.artplus.cz/cs/aukni-zpravodajstvi/1/top-10-lhotak> [cit. 20.2.2019]

Obr. 22 - Jakub Špaňhel, Cesta, 2007
Dostupné z: <https://www.ad-astra.cz/umelci/jakub-spanhel> [cit. 21.2.2019]

Obr. 23 - Josef Bolf, Bratři, 2009

Dostupné z: https://www.irozhlas.cz/kultura_vytvarne-umeni/prvni-chvile-po-vybuchu_200912290000_dwiesnerova [cit. 21.2.2019]

Obr. 24 - Oldřich Bystřický, Spodní hala

Dostupné z: <http://www.galeriedoma.cz/bystrickyoldrich.html> [cit. 21.2.2019]

Obr. 25 - Igor Grimmich, Velký únik II, 2009

Dostupné z: <http://www.igorgrimmich.cz/#&gid=2&pid=82> [cit. 21.2.2019]

Obr. 26 - Evžen Sobek, Hidden landscapes, 2009

Dostupné z: <https://www.artlist.cz/evzen-sobek-497/> [cit. 21.2. 2019]

Obr. 27 - Eva Kmentová, Brána snů, 1966

Dostupné z: <http://www.vetrelciavolavky.cz/sochy/brana-snu-0> [cit. 25.2. 2019]

Obr. 28 - David Černý, Hostina obrů, 2005

Dostupné z: https://cs.wikipedia.org/wiki/Hostina_obr%C5%AF [cit. 25.2. 2019]

Obr. 29 – 32 – Grafitti

Foto: archiv autorky práce

Didaktická část

Obr. 33 – 49 – Práce dětí

Foto: archiv autorky práce

Výzkumná část

Obr. 50 – 59 – Práce dětí

Foto: archiv autorky práce

Seznam zkratk:

CAMP – Centrum pro architekturu a městské plánování

EV – Environmentální výchova (průřezové téma)

HPZ – Hornopočernický zpravodaj

MKV – Multikulturní výchova (průřezové téma)

OSV – Osobnostní a sociální výchova (průřezové téma)

RVP ZV – Rámcový vzdělávací plán základního vzdělávání

Seznam příloh

Příloha 1 – Obrázky k oddílu 3 Město jako výtvarná inspirace (obr. 15 – 32)

Příloha 2 – Výzkumná sonda č. 1 – Rozhovory s dětmi

Příloha 3 – Výzkumná sonda č. 2 – Výtvarné práce dětí

Příloha 4 – Výzkumná sonda č. 3 – Dopisy kamarádovi

Příloha 5 – Výzkumná sonda č. 4 – Volné psaní

Příloha 6 – Informovaný souhlas určený pro rodiče dětí, které se účastnily výzkumu